

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет охорони здоров'я, соціальної роботи та психології
Кафедра Школа соціальної роботи імені В. І. Полтавця

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – магістр

на тему:

**«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ-СИРОТАМ
ТА ДІТЯМ, ПОЗБАВЛЕНИМ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ,
В УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,

Спеціальності 231 Соціальна робота

Подобєдова Феодора Олександрівна

Науковий керівник:

Кальницька К. О., кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:

Романова Н. Ф., кандидат педагогічних наук, доцент

Магістерська робота захищена з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 20__ р.

Київ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ-СИРОТАМ ТА ДІТЯМ, ПОЗБАВЛЕНИМ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ	9
1.1 Міжнародне законодавство і міжнародні стандарти опіки над дітьми сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування.	9
1.2 Огляд українського законодавства стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	14
1.3 Зміст та форми соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування	21
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	27
2.1 Час та місце проведення дослідження	27
2.2 Етапи та процедура проведення дослідження	27
2.3 Процедура проведення дослідження	28
2.4 Методи та інструменти дослідження	30
2.5 Характеристика вибірка/ учасники дослідження/ досліджувані групи.....	31
2.6 Труднощі/обмеження та етика/етичні принципи проведення дослідження	34
2.7 Концептуалізація та операціоналізація	36
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИКА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ-СИРОТАМ ТА ДІТЯМ, ПОЗБАВЛЕНИМ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ.....	39
3.1 Визначення терміну соціально-психологічна допомога і розмежування його з визначенням соціально-психологічної підтримки	39
3.2 Форми та методи надання соціально-психологічної допомоги.....	45
3.3 Індивідуальний підхід надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування	50
РОЗДІЛ 4 ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ	54
4.1 Персоналізація соціально-психологічної допомоги.....	54
4.2 Основні виклики перед політикою соціального захисту дітей-сиріт	56
4.3 Обґрунтування психоедукації прийомних батьків і батьків-вихователів в рамках надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.	58

ВИСНОВКИ	61
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТОК А	72
ДОДАТОК Б.....	74
ДОДАТОК В.....	75

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Діти, п/б/п – діти, позбавлені батьківського піклування

ДБСТ – дитячий будинок сімейного типу

ПС – прийомна сім'я

Р – респондент

ВСТУП

Поняття «соціально-психологічна допомога» широко використовується у практиці соціального захисту дітей в Україні, особливо у контексті роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Воно відображає комплексний характер підтримки, що поєднує в собі соціальні та психологічні аспекти.

На думку В. Пушкар, (2007), діти, які втратили батьків через смерть, часто відчують глибоку тугу, втрату та почуття провини. Натомість, діти, вилучені з неблагополучних сімей, можуть мати досвід жорстокого поводження, зневаги або нехтування. Це робить їх більш схильними до ризику емоційних та поведінкових проблем та маргіналізованого образу життя в майбутньому, проте важливо пам'ятати, що незалежно від форми сирітства, для благополуччя дитини найважливішим фактором є подальша якість догляду, а не умови догляду (Huynh, Limber & Gray, 2019), на чому зосереджена увага держави.

За даними Міністерства соціальної політики України, на сьогодні майже 93% дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, знайшли прихисток у сімейних формах виховання, що свідчить про позитивну динаміку у сфері захисту дітей в Україні та пріоритетність сімейного виховання над інституційним (Міністерство соціальної політики України, 2021), хоча питання соціальної та психологічної підтримки цієї категорії дітей залишається актуальним. Проблема сирітства в Україні набуває особливого забарвлення, оскільки більшість дітей-сиріт в Україні позбавлені батьківського піклування (Opendatabot, 2023), що свідчить про серйозну проблему в українському суспільстві та потребу в системній оцінці причин цього явища, як зазначила міністр соціальної політики О. Жолнович (Укрінформ, 2023).

Важливою та розвиненою формою соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям п/б/п в Україні є діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та центрів соціальної підтримки дітей та сімей, що надають комплексні послуги з соціальної, психологічної, педагогічної,

медичної та правової допомоги. Ці центри відіграють важливу роль у соціальному захисті дітей-сиріт та дітей, п/б/п, які опинилися у складних життєвих обставинах, та сприяють їх поверненню в сім'ю чи влаштуванню у сімейні форми виховання (EnableMe, 2022). І попри те, що соціально-психологічна допомога активно використовується в системі соціального захисту дітей, як зазначає Міністерство соціальної політики України (2022), цей термін не вживається в нормативно-правових актах України.

Психологічні аспекти благополуччя та розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджують В. Шевченко & І. Левашова (2021), Г. Бевз (2007), Х. Стельмащук (2016), С. Прокоф'єва-Акопова (2009), М. Аттісков (2022), Д. Романовська (2024), Л. Відіщук & І. Криницька (2023), М. Заремба & Л. Дума (2023), Л. Музичко (2023). Ці дослідження зосереджені на психологічній підготовці до усиновлення, емоційній сфері, самооцінці, соціальній адаптації, реабілітації та психологічній підтримці. Деякі з них також розглядають особливості розвитку цих дітей в умовах воєнних дій.

Правові та соціальні аспекти щодо дітей-сиріт детально описані в нормативно-правових актах України та досліджуються науковцями, такими як К. Майстренко, Л. Акімова & О. Акімов (2023), Т. Яцух (2022), Л. Перевалова (2024), Ю. Золотуха & Н. Павлик (2013), С. Миколюк (2022), Я., Власюк & О. Котикова (2023), О. Дідківська & Ю. Горемикіна (2023). Вони досліджують державну політику, соціальну підтримку, державну допомогу, міжнародні стандарти та законодавство, а також особливості соціальної роботи та технології опіки в умовах війни. О. Васильків, (2018) визначила понятійні виміри соціально-психологічної допомоги в сфері соціальної роботи, а Н. Королук, (2008), описав зміст та результати роботи Центру соціально-психологічної допомоги.

Соціально-педагогічні аспекти виховання дітей-сиріт вивчають Г. Гончаровська & О. Мехедько (2023), О. Повстюк & О. Ігумнова (2020), А. Павленко (2018), О. Завгородня & Н. Романова (2020), Баяновська М. & А. Машкаринець-Бутко (2022), А. Руднік (2010). Їхні роботи присвячені проблемам

виховання, формування характеру та життєвих навичок, а також забезпеченню функціонування закладів інституційного догляду в умовах війни.

Міжнародний досвід у сфері соціального захисту дітей розглядається у дослідженнях Z. Ntshuntshe & S. Taukeni (2020), R. Duggal, & P. Wadhawan (2021), M. Yuldasheva, Z. Ergashova, S. Sutradhar, & S. Roy (2023), Н. Дишлова (2020), М. Чумакова та ін. (2020).

Проблеми надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п, в Україні, особливо в умовах сучасних викликів та криз, зокрема повномасштабної війни, зумовили вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження: соціально-психологічна допомога.

Предмет дослідження: практика та особливості надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, в Україні.

Мета дослідження: вивчення законодавчої бази, теорії і практики надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, розробка рекомендацій щодо використання цієї допомоги, зокрема через психологічну підготовку прийомних батьків і батьків-вихователів.

Для досягнення мети були визначені такі **завдання:**

1. Проаналізувати міжнародне законодавство та стандарти опіки над дітьми сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування.

2. Визначити специфіку нормативно-правових засад надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, в Україні.

3. Розкрити зміст та форми соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

4. Емпірично дослідити особливості соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

5. Обґрунтувати психоедукації прийомних батьків і батьків-вихователів в рамках надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Гіпотеза дослідження: соціальний супровід та психоедукація є ефективними формами надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Разом з тим прийомні батьки, які здійснюють щоденну соціально-психологічну підтримку дітей, часто не мають для цього достатньої підготовки та спеціальної освіти, що призводить до труднощів адаптації та соціалізації вихованців. Розширення меж соціально-психологічної допомоги усім учасникам сімейних форм виховання покращуватиме забезпечення благополуччя та розвитку дітей.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження було застосовано науковий підхід, який включає метод опитування, шляхом напівструктурованого інтерв'ю, а також загальнонаукові методи аналізу, синтезу та узагальнення даних, що стосуються проблематики надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п.

Цінність нашої роботи в уточненні та поглибленні уявлень про соціально-психологічну допомогу, її місце в структурі соціального захисту дітей-сиріт та дітей, п/б/п, виявленні основних викликів, з якими стикається система соціального захисту дітей в Україні та обґрунтуванні психологічної підготовки прийомних батьків та батьків-вихователів.

Результати дослідження частково було оприлюднено на наукових читаннях Школи соціальної роботи імені В.І. Полтавця (подано до публікації Подобєдова Ф., Кальницька К., 2024).

Структура цієї кваліфікаційної роботи складається з чотирьох розділів, висновків, практичних рекомендацій, додатків А, Б, В та Декларації академічної доброчесності. Вона містить 6 рисунків та 4 таблиці. Список використаної літератури містить 39 україномовних та 34 англійськомовних джерела. Загальний обсяг магістерської роботи становить 92 сторінки.

РОЗДІЛ 1

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ-СИРОТАМ ТА ДІТЯМ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ

1.1 Міжнародне законодавство і міжнародні стандарти опіки над дітьми сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування

Опіка над дітьми-сиротами та позбавленими батьківського піклування – це вкрай актуальна проблема у сфері захисту прав дитини. На міжнародному рівні існують конвенції та договори, які слугують фундаментальними орієнтирами для цивілізованих країн. Такі документи, як Конвенція про права дитини (Convention on the Rights of the Child, 1989) та Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення (Hague Convention, 1993) встановлюють загальні принципи та стандарти захисту дітей-сиріт. Серед яких забезпечення найкращих інтересів дитини, право на сім'ю, право на захист, право на освіту, охорону здоров'я та соціальне забезпечення, а також право на участь (Convention on the Rights of the Child, 1989), а також пріоритет національного усиновлення, захист від незаконного переміщення та торгівлі дітьми, співробітництво між державами та забезпечення належного догляду (Hague Conference, 1993). Проте, їх практичне втілення в життя може значно відрізнятися в різних країнах. Це обумовлено культурними, соціальними, економічними та політичними особливостями кожного суспільства. Особливості підтримки дітей-сиріт та прийомних сімей яскраво проявляються у різних аспектах соціального захисту, процедурах усиновлення, альтернативних варіантах опіки та спеціальних програмах допомоги (Акімов, Акімова, & Майстренко, 2023; Gromada, Rees, & Chzhen 2020).

Важливо розпочати наше наукове дослідження з вивчення досвіду Великобританії, де процес деінституціалізації розпочався одразу після Другої світової війни. Аналіз статистичних даних свідчить про значні успіхи

Великобританії у деінституціалізації, в той час, як в Англії у 2005 році інституційна форма опіки становила лише 11%, у Шотландії та Північній Ірландії цей показник сягав 13%, а в Уельсі 6%. Натомість в Україні у 2005 році 32% сиріт перебували в інституціях (Бурлака, 2020).

Закон про дітей та сім'ю (2014) – основний діючий документ, що регулює політику захисту прав дітей у Великобританії. В якому йдеться про усиновлення та про Служби підтримки усиновлення; детально розглядаються сімейна медіація, контроль експертних доказів та оцінок, принципи прийняття судових рішень у процесах щодо дітей та процедури щодо опіки та плани опіки, які узгоджуються з Законом про дітей 1989 року; в третій частині цього нормативного Акту описують діяльність та функції місцевої влади щодо дітей та молоді в Англії з особливими освітніми потребами або інвалідністю. Дитина або підліток має особливі освітні потреби, згідно Британського законодавства, якщо вона має труднощі з навчанням або інвалідність, що вимагає спеціальної освіти для неї. А надання соціальної допомоги, означає надання місцевим органом влади, під час виконання своїх функцій, соціальних послуг. «Надання медичної допомоги або надання соціальної допомоги, які навчають або тренують дитину чи молоду людину, слід розглядати як надання спеціальної освіти (замість надання медичної допомоги чи надання соціальної допомоги). Місцевий орган влади в Англії повинен виконувати свої функції з метою забезпечення усіх дітей та молоді у своїй місцевості, які мають або можуть мати особливі освітні потреби, та усіх дітей та молодих людей з обмеженими можливостями на його території» (Children and Families Act 2014, Ch. 6), і визначає загальні обов'язки місцевої влади щодо благополуччя дітей-сиріт та дітей, п/б/п та повноваження органів місцевого самоврядування щодо надання послуг догляду за дітьми. Згідно цього нормативного акту «догляд за дитиною» означає будь-яку форму догляду за дитиною, і відповідно виховання включає освіту для дитини та будь-яку іншу діяльність дитини під наглядом. Догляд за дитиною-сиротою та дитиною, п/б/п не включає догляд, що здійснюється у дитячому будинку, будинку опіки, лікарні чи сімейному центрі-інтернаті, а також догляд, що

надається працівниками підприємства і найманими особами на підприємстві. Місцева влада в Англії зобов'язана підвищувати благополуччя дітей на своїй території та зменшувати нерівність між ними. У Законі про дітей та сім'ю «благополуччя» по відношенню до дітей означає їхнє благополуччя настільки, наскільки це стосується: (а) фізичного та психічного здоров'я та емоційного благополуччя; (b) захисту від шкоди та зневаги; (c) освіти, навчання та відпочинку; (d) внеску, зробленим ними в суспільство; (e) соціального та економічного добробуту.» (Children Act, 1989, Ch.1).

Закон про стандарти догляду, прийнятий у 2000 році є комплексним документом, спрямованим на забезпечення належного рівня догляду та захисту прав різних категорій населення, що потребують підтримки. Він визначає та регулює такі аспекти, як категорії закладів, органи реєстрації та їх обов'язки, регулювання та стандарти функціонування закладів, правопорушення та інспекції, захист дітей та вразливих дорослих. (Care Standards Act, 2000).

З висновків дослідження (Hope & Homes for Children, 2016), система захисту дітей у Сполученому Королівстві є складною та багатогранною, заснованою на взаємодії державних і недержавних установ. Одним із ключових принципів системи є пріоритет інтересів дитини та прагнення зберегти її у сім'ї, якщо це можливо. Проте, у випадках, коли це неможливо, діти можуть бути влаштовані в дитячі будинки або прийомні сім'ї. Надання послуг соціального захисту дітям та сім'ям у Великій Британії регулюється законодавством, яке встановлює мінімальні стандарти якості та вимоги до організацій, що надають такі послуги. Водночас, система дозволяє певну гнучкість, щоб враховувати індивідуальні потреби кожної дитини та громади (Pooley, & Taylor, (2021). Фінансування системи захисту дітей здійснюється з різних джерел, включаючи державний та місцевий бюджети, а також кошти благодійних організацій. Це ускладнює оцінку загальних витрат на захист дітей, проте підкреслює важливість участі різних секторів суспільства у вирішенні цієї проблеми.

Варто звернути особливу увагу на досвід Великобританії та США у сфері фостерного виховання. У цих країнах фостеринг визнається професійною

діяльністю, що вимагає спеціальної підготовки та кваліфікації, що відображено у законодавстві. Фостерна система виховання дітей є поширеною практикою у західноєвропейських країнах, включаючи США та Великобританію. Вона передбачає тимчасове виховання дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у спеціально підготовлених сім'ях, зберігаючи при цьому зв'язок з біологічними батьками (Villegas, 2022). Існують різні типи фостерного виховання, залежно від потреб дитини та тривалості перебування у прийомній сім'ї. У США та Великій Британії ця система регулюється законодавством, яке встановлює вимоги до фостерних батьків та забезпечує захист прав дітей. Фостерні сім'ї отримують підтримку та навчання від державних органів та соціальних служб, а діти мають можливість зростати у сприятливому сімейному середовищі, отримуючи необхідний догляд та виховання (Жидик, 2023).

Програми захисту дітей у США почалися з Дитячого бюро в 1912 році, а потім продовжились у 1935 році в Законі про соціальне забезпечення. На відміну від Великобританії, у США система опіки над дітьми децентралізована і знаходиться під управлінням штатів (Preibisch, R., 2022). В США існують різні моделі опіки, включаючи тимчасове розміщення дітей у прийомних сім'ях або інституціях. У 2018 році президент Дональд Трамп підписав Акт про двопартійний бюджет на 2018 рік (Bipartisan Budget Act of 2018, Public Law 115-123, 2018) і в цей Акт включено Закон про профілактичні послуги «Сім'я першочергово». Станом на жовтень 2023 року 43 штати погодилися та подали плани, а 28 уже схвалено. Цікаво, що ці затверджені плани демонструють інтригуючі заходи в різних штатах, потенційно прокладаючи шлях для інноваційних підходів до захисту дітей. Сімейні послуги можуть бути запропоновані в не кризових ситуаціях для потребуючих сімей. Це може включати конкретні послуги, ведення справ і направлення, серед яких психічне втручання, амбулаторне лікування прийомних дітей та посилення підтримки батьків та опікунів (Тодд-Сміт, 2024).

У Франції, наприклад, політика захисту дітей формується як на центральному (Міністерство соціальних справ і охорони здоров'я), так і на

місцевому рівнях (департаменти) та існують особливі привілеї для сиріт: виплати, допомога у забезпеченні житлом, одягом, харчуванням; допомога у навчанні, доступ до додаткових освітніх програм; консультації психологів, соціальних працівників; підтримка після досягнення повноліття (Firmin, С., 2020). Це регулюється численними нормативно-правовими актами, зокрема Цивільним кодексом Франції (1804), Кодексом соціальної дії та сім'ї (2024) та Законом про захист дітей (2007) (Code de l'action sociale et des familles, 2007).

В Данії система опіки над дітьми-сиротами є централізованою і держава здійснює контроль та нагляд за дотриманням прав дітей-сиріт. Існують спеціальні органи, які відповідають за захист дітей та розслідування випадків порушення їхніх прав, про що йдеться в Законі про соціальні служби (2005). Основними принципами політики соціального захисту є: пріоритет сімейного виховання, інституційний догляд розглядається як крайній захід; індивідуальний підхід; комплексна підтримка, яка включає матеріальну, психологічну, освітню та соціальну допомогу. А державна підтримка проявляється у фінансовій допомозі, соціальній підтримці, включаючи консультації психологів та соціальних працівників, освітня підтримка та медична допомога (Hestbæk, Skivenes, Falch-Eriksen, Svendsen, & Backe-Hansen, E., 2023).

В Австралії застосовують трансформаційну практику, а саме застосування знань про травми для покращення результатів для дітей, молодих людей, їхніх сімей та громад. Австралійський фонд дитинства пропонують базове онлайн навчання, яке підходить для всього персоналу, включаючи співробітників, волонтерів, керівників і членів правління. За їхніми словами – це доступний і дієвий спосіб посилити підхід будь-якої організації до безпеки, заснований на доказах і передовій практиці того, як забезпечити безпеку дітей і молоді в будь-якому місці (див. сайт www.retsinformation.dk).

Згідно з дослідженням Р. Vywaters, J. Scourfield & Ch. Jones, (2020): «Австралія, Ірландія, Норвегія та Великобританія мають одні з найвищих показників прийомної сім'ї (>80%), а Італія та Німеччина – найнижчі (<50%). У багатьох країнах втручання держави передбачають розміщення дітей до родичів

чи друзів або взяття на себе елементів батьківської відповідальності, але без обов'язкового вилучення дитини з батьківського дому чи від їхньої повсякденної опіки» (ст. 195). Через це існує значна нерівність у тому, як часто діти в різних країнах стикаються з жорстоким поводженням та зневагою, а також у тому, як держави на це реагують. Рівень фізичного насильства значно вищий у країнах Східної Європи, ніж у західних (Gilbert et al., 2009; Sethi et al., 2013). У Великій Британії, США, Новій Зеландії, Фінляндії, Італії та Португалії про випадки фізичного насильства повідомляють від 3,7 до 16,3% людей, тоді як у Македонії, Молдові, Латвії, Литві та Румунії цей показник сягає 12,2–29,7%. У багатьох західних країнах за останні роки рівень фізичного насильства знизився завдяки законодавчим змінам та зміні ставлення до проблеми (Гілберт, та ін., 2012).

Міжнародний досвід свідчить, що законодавчі регулювання питань догляду і опіки над дітьми не визначається лише самим текстом законів. Важливу роль відіграють також спроможність системи соціального захисту швидко та якісно реагувати на потреби дітей, активна співпраця з громадськими та неприбутковими організаціями, а також з міжнародними партнерами у цій сфері.

Вивчення та адаптація найкращих практик підтримки сімей та дітей інших країн може сприяти створенню ефективної та більш гуманної системи в Україні, яка також забезпечує дітям можливість зростати у люблячих сім'ях та отримувати необхідну підтримку для повноцінного розвитку.

1.2 Огляд українського законодавства стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Сучасний соціальний захист дітей в Україні забезпечується широким спектром законодавчих актів, включаючи Конституцію України, Сімейний кодекс, закони про освіту, соціальну допомогу, охорону дитинства та інші. Таким чином, держава бере на себе відповідальність за утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, п/б/п, забезпечуючи їм належні умови життя та можливості для всебічного розвитку (Перевалова, 2024).

Зокрема, Г. Грабовська, & Ю. Белуга (2022), дослідили Конституцію України, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування», постанову Кабінету Міністрів України №349 від 22 березня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», а також інші нормативно-правові акти, що регулюють питання надання матеріальної, соціальної та правової допомоги цій категорії дітей. Конституція, як основний закон, гарантує рівні права для всіх дітей, незалежно від їхнього походження та сімейного стану, і забороняє будь-які форми насильства та експлуатації. Прийняття Конституції України та ратифікація міжнародних договорів про права людини заклали фундамент для правового та соціального захисту дітей. (Яскал, 2000).

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», (2005), є одним з ключових у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, п/б/п. Цей закон встановлює правові, організаційні та соціальні основи державної підтримки дітей-сиріт, дітей, п/б/п, та осіб з їх числа, забезпечуючи їм гарантії захисту. Він є невід'ємною частиною законодавства, спрямованого на охорону дитинства. В цьому документі визначаються терміни дитини-сироти, як дитини, чиї батьки померли чи загинули та дитини, п/б/п, тобто дитини, чиї батьки не в змозі її виховувати, через різні обставини, такі як позбавлення батьківських прав, хвороба батьків, ув'язнення, зникнення, розлучення з сім'єю, відмова від дітей або невиконання батьківських обов'язків, включаючи ситуації, пов'язані з військовими діями на території України (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1).

Зідно цього Закону в Україні існують різні варіанти влаштування дітей-сиріт та дітей, п/б/п: усиновлення, опіка чи піклування, передача до прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, а також влаштування до спеціалізованих закладів для таких дітей. Статус дитини-сироти або дитини,

позбавленої батьківського піклування, це юридично визначений стан, що гарантує дитині право на повне утримання державою та отримання передбачених законом пільг (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 2).

Державна політика щодо дітей-сиріт та дітей, п/б/п, спрямована на створення сприятливих умов для їхнього розвитку та інтеграції у суспільство. Особливий акцент також робиться на забезпеченні права дитини на виховання в сім'ї, пріоритетності усиновлення та створенні системи підтримки усиновлювачів. Важливим аспектом є надання психологічної, медичної та педагогічної підтримки, сприяння соціальній адаптації та формуванню здорового способу життя. Держава також забезпечує доступ до безоплатної правової допомоги та сприяє професійному самовизначенню цих дітей, і гарантія належного матеріально-технічного забезпечення та залучення різних організацій до надання допомоги є невід'ємною частиною державної політики у цій сфері (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 3). «Державні соціальні стандарти, нормативи споживання, нормативи забезпечення є однаковими для всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, незалежно від форми їх влаштування та утримання, і затверджуються відповідно до законодавства (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 8). Водночас соціальний супровід доступний тільки тим дітям, які перебувають на вихованні в сімейних формах виховання, сім'ях опікунів та піклувальників, і його завдання – «сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи з їх числа та захисту їх прав.» (Закон України

«Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 15).

Для успішного переходу до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, п/б/п, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідають за їхню соціальну та психологічну адаптацію. Цей процес може включати наставництво, особливо для дітей, які проживають у відповідних закладах, та спрямований на розвиток необхідних життєвих навичок та підготовку до самостійного життя у суспільстві. (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 17).

Створення та діяльність закладів для дітей-сиріт та дітей, п/б/п регулюються законодавством України. Порядок створення, реорганізації та ліквідації таких закладів визначається Кабінетом Міністрів України. Утримання та виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, п/б/п фінансується з відповідних бюджетів та має відповідати встановленим законодавством мінімальним соціальним стандартам і прожитковому мінімуму, забезпечуючи належний рівень життя та розвитку кожної дитини. (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 18).

Держава приділяє значну увагу якості виховання дітей-сиріт та дітей, п/б/п. Згідно Постанови № 226, Кабінету Міністрів України (zakon.rada.gov.ua, 1994) в Україні, це проявляється у заходах для покращення якості виховання та навчання дітей, підбирають склад працівників дитячих будинків та інтернатів, надаючи перевагу особам з високими моральними якостями та відповідальністю. А при створенні дитячих будинків сімейного типу держава ретельно підходить до вибору батьків-вихователів, враховуючи їх досвід, моральні якості та здібності до роботи з дітьми.

Згідно даних М. Сигидин (2023), 73% усіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування перебувають під опікою/піклуванням,

17% дітей перебувають в сімейних формах виховання і 10% дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування виховуються в інституційних закладах.

З метою забезпечення якісної допомоги та підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки здійснює підготовку спеціалістів-педагогів і вихователів за спеціальними програмами. Це стосується як державних, так і недержавних закладів. Крім того, проводиться підготовка працівників органів опіки та піклування, які відіграють важливу роль у захисті прав та інтересів цих дітей (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 36), та «пропагує усиновлення і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, громадянами України, виконання регіональних програм надання практичної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, а також особам із їх числа, запровадження шефства над ними з боку трудових колективів, громадських організацій, благодійних фондів тощо.» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 38).

Підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році стало ключовим кроком на шляху до деінституціоналізації системи догляду та виховання дітей. Глава 21 Угоди зобов'язує сторони співпрацювати у сфері соціальної політики та соціального захисту (Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, 2014). З метою динамічного розвитку цієї співпраці та інтеграції України до ЄС у 2017 році Кабінет Міністрів України розробив та затвердив Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. Її головна мета – захист найкращих інтересів дитини шляхом переходу від інституційного догляду до сімейного або наближеного до сімейного середовища. Це означає, що замість виховання дітей у спеціалізованих закладах, буде пріоритетним надання їм можливості жити та розвиватися в умовах, які максимально наближені до сімейних. Зараз за планом

2 етап. За цим терміном ховаються зміни системи дитячих інтернатів, у яких до 2022 року перебувало 106,7 тисяч дітей (adm-km.gov.ua, 2022). Наразі це число значно менше, через війну в Україні: деякі заклади виїхали за кордон, деякі перемістилися в умовно безпечні області України і продовжують діяти цілодобово, а також, велику кількість дітей було повернуто їхнім офіційним представникам, опікунам, або родичам (Дідківська, & Горемикіна, 2023).

Враховуючи воєнні події в Україні, уряд спростив процедуру влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу на період воєнного стану. Це дозволяє дітям перебувати в умовах, максимально наближених до сімейних, до з'ясування обставин щодо їхніх батьків. Також внесено зміни до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, що спрощує процедуру влаштування дітей під опіку чи піклування родичів під час воєнного стану (Грабовська, & Белуга, 2022).

Основні соціальні послуги, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, визначені Законом України « Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», 2001). Згідно з цим Законом, соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, включає комплекс заходів, спрямованих на їхню соціальну профілактику, реабілітацію, супровід та консультивання. Ці заходи сприяють формуванню відповідального батьківства, розвитку різних форм сімейного виховання, запобіганню та подоланню негативних явищ у житті дітей. Крім того, держава надає їм соціальні допомоги, пільги та компенсаційні виплати відповідно до законодавства.

Згідно з дослідженням К. Майстренко, Л. Акімової & О. Акімов, (2023), цей закон визначає принципи соціальної роботи з сім'ями та забезпечує підтримку сім'ям з дітьми-сиротами, проте в Україні обмежені ресурси для соціальних служб та недостатнє фінансування даної системи.

Статті 7-17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»,

2001), відображають комплексний підхід держави до соціальної роботи з сім'ями з дітьми-сиротами та дітьми, п/б/п та молоддю, спрямований на створення сприятливих умов для їхнього розвитку, захисту та благополуччя.

В Україні цей підхід сформований соціальними послугами і спрямований на корекцію поведінки, емоційного стану та навчання дитини, розвиток її особистісних якостей та навичок самообслуговування, що сприяє її успішній інтеграції у суспільство. Проте, в нашій країні визначення державної допомоги дуже широке і залежить від потреб населення. Тому, українська правова система у сфері державної допомоги розглядає державну допомогу, як будь-яку підтримку (Ліллемаяе, 2018).

Кабінет Міністрів України, керуючись державною політикою у сфері соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями, прийняв Постанову № 741 від 4 жовтня 2017 р. «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» (Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», 2001), документ спрямований на розширення та підвищення якості соціальних послуг, що надаються в Україні, відповідно до законодавства та «Про соціальні послуги».

Люди, які опинилися у складних життєвих обставинах, потребують різноманітної підтримки. Розширення мережі соціальних служб в Україні та вимоги часу вимагають підвищення ефективності цієї підтримки. Сучасні центри соціально-психологічної допомоги надають невідкладні послуги для швидкого повернення до нормального життя, включаючи психологічну, соціально-побутову, соціально-педагогічну, соціально-медичну, інформаційну та юридичну допомогу, а також допомогу з працевлаштуванням. Соціально-побутові послуги забезпечують базові потреби, такі як харчування та одяг, а соціально-педагогічні послуги спрямовані на розвиток особистості та інтеграцію у суспільство. В Україні вже створено такі центри, які приймають громадян за заявою або направленням. Міжособистісні проблеми, складні стосунки в сім'ї, безпритульність та насильство – основні причини звернень. Ефективність цієї допомоги залежить від правильного вибору методів її надання (Королук, 2008).

1.3 Зміст та форми соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування

Поняття «соціально-психологічна допомога» займає центральне місце у системі соціального захисту дітей в Україні, особливо у контексті роботи з дітьми-сиротами та дітьми, п/б/п. Психологи зазначають, що «всі діти на момент надходження до виховної установи (інтернат, дитячий будинок, прийомну сім'ю тощо) мають психологічну травму, пов'язану з втратою сім'ї, що можна порівняти з проблемою переживання смерті батьків» (Брутман, 1994, ст. 31).

У 2024 році, Перша Леді України сказала: «Дитинство – це справа дорослих» (www.youtube.com, 2024, time:59:40). Звертаючись до історичного контексту цих слів, сказаних в телепрограмі «Світ навиворіт. Один день з Першою Леді в дитячому будинку» можна зробити висновок, що Олена Зеленська мала на увазі, що батьки та інші дорослі люди, які є оточенням дітей, впливають на їх розвиток та виховання, а також, це означає, що дорослі несуть основну відповідальність за їх виховання. Важливо розуміти, що соціально-психологічна допомога дітям-сиротам – це не лише завдання фахівців, але й відповідальність усього суспільства.

Підтримка тих, хто опинився у скруті, завжди була притаманною людському суспільству. Однак лише у минулому столітті ця допомога набула чітких організаційних форм та породила нові спеціальності, такі як психотерапевт, психолог-консультант, соціальний працівник, фахівець з психосоціальної роботи та педагог-консультант. (Заремба & Дума, 2023). Зазвичай фахівець сприяє самостійному вирішенню проблем клієнтом, створюючи сприятливі умови для цього. Проте, у критичних ситуаціях, він мусить діяти рішуче та взяти на себе відповідальність за добробут клієнта, навіть якщо це означає тимчасово взяти ініціативу у свої руки (Вачков, 2003).

О. Васильків, (2018), дослідила понятійні виміри соціально-психологічної допомоги і виділяє загальну думку науковців про соціально-психологічну допомогу, як «сферу практикування соціальних працівників, що орієнтована на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності, подолання повсякденних

проблем, соціально-економічних і психологічних утруднень окремої особистості чи соціальної групи задля досягнення ними належного рівня та якості життя» (Васильків, 2018, ст. 165)

Натомість, соціально-психологічна підтримка – це комплекс заходів, спрямованих на надання емоційної підтримки, розуміння та прийняття, а також надання їм можливостей для розвитку своїх сильних сторін та подолання труднощів (Відищук & Криницька, 2023).

У західній літературі термін «соціально-психологічна підтримка» використовується частіше, ніж «соціально-психологічна допомога». Це пов'язано з тим, що акцент робиться на створенні сприятливих умов для розвитку дітей, а не на наданні їм допомоги у вирішенні проблем (World Health Organization, 2003).

Діти, які втратили батьків через смерть, часто відчувають глибоку тугу, втрату та почуття провини. Натомість, діти, вилучені з неблагополучних сімей, можуть мати досвід жорстокого поводження, зневаги або нехтування. Це робить їх більш схильними до ризику розвитку емоційних та поведінкових проблем та маргіналізованого образу життя в майбутньому, проте важливо пам'ятати, що незалежно від форми сирітства, для благополуччя дитини найважливішим фактором є подальша якість подальшого догляду, а не лише його форма. (Нунн et al, 2019). Очевидно, що діти-сироти, незалежно від причин, що призвели до втрати батьківського піклування, потребують особливої уваги та підтримки. Враховуючи їхній травматичний досвід, труднощі у навчанні та соціальній адаптації, а також підвищений ризик розвитку психологічних проблем, їм необхідні різні форми соціально-психологічної допомоги.

У контексті дітей-сиріт та дітей, п/б/п, соціально-психологічна допомога є важливою складовою соціальних послуг. Згідно Закону України «Про соціальні послуги» (2019), ця допомога надається професіоналами з відповідною кваліфікацією у сфері соціальної роботи і включає різнопланову підтримку: від допомоги у вирішенні фінансових проблем, отриманні соціальних виплат, житла, освіти та медичної допомоги до психологічного консультування та підтримки у

подоланні стресу, тривоги, депресії та інших складних життєвих ситуацій. Соціальні працівники також допомагають сім'ям з дітьми у вирішенні повсякденних проблем, таких як конфлікти з близькими, проблеми на роботі та труднощі у навчанні. Головна мета такої соціально-психологічної допомоги полягає у покращенні якості життя клієнтів, допомозі у досягненні їхніх цілей та реалізації потенціалу. У випадку дітей-сиріт та дітей, п/б/п, це означає покращення якості життя їхніх сімей, досягнення цілей державної політики щодо дітей-сиріт та реалізацію потенціалу батьків або опікунів.

Нижче описані форми та методи соціально-психологічної допомоги, що стосуються дітей-сиріт та їх правові засади.

Табл. 1.3.1 Форми та методи допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування

Форма допомоги	Мета	Методи	Залучені фахівці	Правова основа
Влаштування дітей-сиріт та дітей, п/б/п до сімейних форм виховання	Забезпечення права дитини на сім'ю, створення умов для повноцінного розвитку дитини, забезпечення соціального та психологічного благополуччя	Оцінка потреб дитини, медична оцінка дитини, підбір та підготовка/психоедукація прийомних батьків/батьків-вихователів, соціальний супровід сім'ї.	Соціальні працівники, соціальні педагоги, лікарі, психологи, тренери.	(Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 2005).
Влаштування в центр соціально-психологічної реабілітації дітей та Центри соціальної підтримки дітей та сімей	Соціальна адаптація та реінтеграція дитини, корекція поведінки та емоційного стану, забезпечення доступу до освіти, формування позитивної життєвої позиції та подолання звичок асоціальної поведінки, надання психологічної та іншої допомоги представникам дитини.	Індивідуальні та групові психологічне консультації, у тому числі кризове психологічне консультування, психоедукація, робота з членами мультидисциплінарної реабілітаційної команди щодо психологічної підтримки дитини та членів її сім'ї	Соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, психотерапевт, тренери.	Постанова №87 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, 2004).

Продовження табл. 1.3.1

Форма допомоги	Мета	Методи	Залучені фахівці	Правова основа
Соціальний супровід	Подоланні життєвих труднощів, збереженні та підвищенні соціального статусу цих дітей, сприянні адаптації дитини в новій сім'ї та створенні позитивного психологічного клімату, Забезпеченні посередництва між прийомними батьками/опікунами та державними структурами, Забезпеченні соціального захисту та підтримки дітей та молоді з соціально незахищених категорій.	Консультування, інформування, психоедукація, оцінка потреб, представництво інтересів, медіація, соціальна реабілітація/профілактика, психологічне консультування.	Соціальний працівник, психолог, соціальний педагог, лікар, юрист.	Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», 2001
Наставництво	Підготовка до самостійного життя, психологічна підтримка та розвиток дитини, соціальна адаптація та інтеграція, професійна орієнтація та самовизначення, формуванні позитивної життєвої позиції та цінностей.	Психологічні методи, соціально-педагогічні методи, менторські методи, екскурсії та поїздки, спільні проекти та активності	Наставник, соціальний працівник.	Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005.

Неблагополучні сімейні обставини, такі як конфлікти, нерозуміння та аморальна поведінка, залишають глибокий відбиток на особистості дитини. Діти, як губки, вбирають емоції та моделі поведінки батьків, навіть не усвідомлюючи цього. Психологічні дослідження підтверджують, що саме дисгармонія у стосунках між батьками, а не лише їх відсутність, є найсильнішим негативним фактором у розвитку дитини. Це може призвести до порушень моральних норм,

асоціальної поведінки та навіть правопорушень. Проблеми у батьків, такі як соціальна нестабільність, фінансові труднощі чи педагогічна некомпетентність, створюють атмосферу постійної напруги в сім'ї. Це негативно впливає не лише на стосунки між подружжям, а й на взаємодію з дітьми (Радіонова К., Лич, О., 2017). Соціально-психологічна допомога дітям-сиротам застосовується не лише із врахуванням індивідуальних потреб дитини, а й в сімейній системі в цілому. Адже підтримка та зміцнення батьківських ресурсів, налагодження здорової комунікації та взаєморозуміння між членами сім'ї є ключовими факторами у подоланні труднощів та забезпеченні благополуччя дитини. Тому, до не прямих форм та методів можна віднести наступні форми та методи соціально-психологічної допомоги.

Табл.1.3.2 Підготовка та перепідготовка фахівців для роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування

Форма допомоги	Мета	Методи	Залучені фахівці	Правова основа
Підготовка прийомних батьків, опікунів, батьків-вихователів, всиновлювачів, патронатних вихователів	Розвиток психологічної компетентності батьків, формування педагогічної компетентності, забезпечення юридичної обізнаності, формування мотивації та відповідальності	Групові тренінги та семінари, психологічні тести та опитувальники, лекції та презентації.	Соціальні працівники, психологи, тренери.	Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005.
Підготовка та перепідготовка фізичних осіб, які надають соціальні послуги	Розвиток професійних знань та навичок, підвищення ефективності надання соціальних послуг, запобігання професійному вигоранню, формування етичної та професійної відповідальності.	Атестація тренінги, лекції, групові дискусії, супервізія	Досвідчені соціальні працівники та наставники, психологи, супервізори, юристи, медичні працівники	Постанова №430 «Про затвердження Порядку підготовки та перепідготовки фізичних осіб, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності», 2020

Соціально-психологічна допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, спрямована на забезпечення їхнього права на сім'ю, повноцінний розвиток та соціальну адаптацію. Різноманітні особливі форми допомоги, такі як влаштування в сім'ї та центри реабілітації, соціальний супровід, наставництво та психологічна підтримка, реалізуються через індивідуальні та групові консультації, тренінги, спеціалізовані навчання та інші методи. До надання допомоги залучаються соціальні працівники, психологи, педагоги та інші фахівці.

Висновки до розділу 1

Діти-сироти та діти, п/б/п, часто переживають травматичний досвід, який може призвести до психологічних проблем та ускладнити їхню соціальну адаптацію. Тому, надання спеціалізованої соціально-психологічної допомоги є критично важливим для їхнього благополуччя та розвитку. Ця допомога може включати різні форми підтримки, такі як влаштування до сімейних форм виховання, індивідуальне та групове консультування, соціальний супровід, наставництво, а також підготовку та підтримку прийомних батьків, опікунів та інших осіб, залучених до виховання цих дітей.

Міжнародний аналіз законодавства та практик щодо опіки над дітьми-сиротами та дітьми, п/б/п виявив різноманіття підходів. Хоча кожна країна має свої особливості, спільним пріоритетом є забезпечення сімейного виховання. Для цього держави впроваджують різноманітні програми, включаючи навчання фахівців та колективів, з метою забезпечення всебічного захисту та підтримки дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Українська правова база щодо захисту дітей-сиріт та дітей, п/б/п, є досить розвиненою, але потребує подальшого вдосконалення. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» встановлює основні права та гарантії цих дітей, але практична реалізація цих прав часто стикається з труднощами через обмежені ресурси та недостатнє фінансування.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Час та місце проведення дослідження

Дослідження проводилося в місті Києві протягом березня 2024 року – травня 2024 року серед фахівців соціальної роботи, працівників Служби у справах дітей та батьків-вихователів сімейних форм виховання. Збір даних для дослідження в умовах війни і проживання респондентів у різних областях України (Івано-Франківській, Одеській, Полтавській, Київській, та Харківській), відбувався дистанційно, з використанням електронних засобів комунікації та телефонного зв'язку, замість очних інтерв'ю, оскільки ми не мали змоги проводити face-to-face інтерв'ю.

2.2 Етапи та процедура проведення дослідження

Процес дослідження складався з трьох етапів: підготовчого, основного та заключного. На першому етапі (січень 2024) було вивчено та проаналізовано теорію, обрано досліджувану групу; у лютому 2024 відбулися знайомства з працівниками Соціальних служб та представником сімейної форми виховання. Дослідження мало активну підтримку серед зацікавлених сторін і від них ми отримали контакти представників сімейних форм виховання, яких також планували залучити до участі в дослідженні, як повноправних опікунів у системі соціального захисту дітей-сиріт. На другому етапі (березень 2024 – квітень 2024) було розроблено два гайди для напівструктурованих інтерв'ю, які були узгоджені з науковим керівником та оговорені організаційні деталі з представниками сімейних форм виховання, які також погодилися взяти участь у дослідженні. Попередньо усім респондентам було надіслано інформацію про мету дослідження, та деякі питання з гайдів (кількість дітей-сиріт та дітей, п/б/п в громаді). У квітні 2024 р. були проведені інтерв'ю з фахівцями соціальної роботи, працівниками Служби у справах дітей та батьками-вихователями

сімейних форм виховання, завдяки яким було здійснено збір даних щодо наявності соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам, її форм та розвитку в обраних групах. Питання гайдів (див. Додаток А та Б) та їх використання в опитуванні, було обґрунтовано активним використанням соціально-психологічної допомоги в системі роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, особами із їх числа, а також усіма, хто бере участь в процесі виховання та догляду: біологічними батьками, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями, усиновителями та наставниками, проте цей термін не вживається в нормативно-правових актах України. На третьому етапі (травень 2023) було проведено метод математичної статистики отриманих даних, зокрема тематичний аналіз. Відповідно до отриманих даних емпіричного дослідження було сформульовано статистику, висновки та розроблено рекомендації.

2.3 Процедура проведення дослідження

Для вивчення думок та мотивації учасників дослідження, ми провели з ними сімнадцять напівструктурованих інтерв'ю, тривалістю близько години. Цей метод дослідження є цінним у критико-реалістичному підході, адже дозволяє глибоко зрозуміти значення, які учасники надають темі дослідження (Houston, 2010). Згідно з Bhaskar (1997), ментальні процеси людей, яких ми прагнемо зрозуміти, є реальними та мають причинно-наслідкові зв'язки, навіть впливаючи на подальші думки та поведінку (Bhaskar, 1997; Houston, 2010; Maxwell, 2012). Інтерв'ювання дає можливість дослідити суб'єктивну діяльність та рефлексивність учасників у процесі творення та осмислення ними свого світу (Smith & Elger, 2014). Проте критичні реалісти прагнуть подолати розрив між суб'єктивним досвідом та впливом ширших структур.

Дані для емпіричного дослідження збиралися за допомогою аудіозаписів розмов. Процедура проведення інтерв'ю була побудована на якісній комунікації. Спочатку ми зверталися до усіх працівників соціальних служб та представників

сімейних форм виховання в Україні, яких знаємо особисто. Були розіслані вітальні листи 15 працівникам соціальних служб в Україні та очільницям сімейних форми виховання, що проводять навчання по підвищенню батьківського потенціалу. В цих листах ми коротко описали мету дослідження, рівень організації збору та безпеки даних в дослідженні та запросили ставати учасниками інтерв'ю, або порекомендувати колегу. Майже всі відгукнулися, або передали контакт людини, до якої можна звернутися. Таким чином були зібрані і готові до участі 10 працівників соціальних служб та 10 представників сімейної форми виховання.

Домовляння, та організаційні деталі, такі, як конфіденційність, етичні принципи, моральна підготовка та питання на які необхідно надати точну відповідь, наприклад, «Скільки дітей-сиріт у Вашій громаді? Скільки серед них, позбавлені батьківського піклування?» проводилися з кожною людиною окремо. Працювали гнучко, не завжди виходило провести інтерв'ю вчасно, через непередбачувані обставини, хвороби, відсутність світла та зв'язку, особливо з тими, хто в Харківській області. З трьома працівниками соціальних служб так і не вдалося дистанційно зустрітися, проте взяті статистичні дані, щодо кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за допомогою смс. Під час індивідуального інтерв'ю ми слідували відповідному гайдю, уважно слухали респондента та йшли природним темпом за його розповіддю. Після інтерв'ю ми дякували респонденту за надану інформацію, час та увагу. У цьому дослідженні усі були щиро зацікавлені у розвитку соціально-психологічної допомоги, а батьки-вихователі навіть особисто.

Для аналізу даних ми використали метод тематичного аналізу, розроблений Attride-Stirling (2001). Цей метод передбачає кодування інформації з напівструктурованих інтерв'ю та подальше об'єднання кодів у тематичні мережі. Кодування та конструювання тем є поширеними методами якісних досліджень, де дослідники систематизують дані, шукаючи зв'язки, відмінності та закономірності в досвіді учасників (Fook, 2002). Braun & Clarke (2006) описують тематичний аналіз як гнучкий метод, що дозволяє «виявляти, аналізувати та

представляти закономірності у даних» (ст. 79). Проте, форма тематичного аналізу має відповідати онтологічній позиції дослідження та бути здатною подавати дані у формі, що підходить для вирішення дослідницьких питань.

Після ретельного вивчення стенограм 10 інтерв'ю з представниками сімейної форми виховання та 7 інтерв'ю з працівниками соціальних служб, розпочався процес кодування. Це передбачає визначення та маркування змістовних фрагментів інтерв'ю та розподіл їх на тематичні категорії. В результаті було створено коди, які містили короткі описи або цитати з інтерв'ю, пов'язані з певною темою. Після об'єднання схожих кодів залишилися остаточні коди (див. Додаток В).

Після створення кластерів кодів, ми знову переглянули дані, щоб чітко окреслити проблеми та теми, які виникають у кожному з них. Ці теми були сформульовані у вигляді тверджень, що ґрунтуються на уривках з інтерв'ю, і представляють собою базові ідеї, виявлені в ході аналізу тексту (Stormer & Devine, 2008). У результаті ми отримали основні теми проблематики надання соціально-психологічної допомоги, які, на нашу думку, добре підтверджуються даними, навіть якщо деякі з них ґрунтуються лише на коротких фрагментах.

2.4 Методи та інструменти дослідження

Дослідження ґрунтується на вивченні особливостей соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Специфіка роботи працівників соціальних служб та прийомних батьків дає рамки для вивчення соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Згідно характеру досліджуваного явища, було обрано метод опитування, а саме напівструктуроване інтерв'ю (глибинне інтерв'ю). Інтерв'ю – це форма дослідження, яка передбачає особисту взаємодію між інтерв'юером та респондентом. Під час інтерв'ю інтерв'юер ставить запитання, що ґрунтуються на гіпотезі дослідження, щоб отримати інформацію від респондента.

Формулювання, послідовність та зміст цих запитань визначають структуру інтерв'ю.

Як зазначають Д. Титаренко та О. Титаренко, (2012) серед переваг напівструктурованого інтерв'ю виділяють:

1) Гнучкість – коли інтерв'юер може адаптувати запитання до індивідуальних особливостей респондента та отримати більш глибоку інформацію.

2) Деталізація – коли дослідник, уточнивши щось чи перепитавши, чи поставивши додаткові запитання може отримати детальніше опис досвіду.

3) Атмосфера – у дослідника є можливість встановити більш довірчі стосунки з респондентом та отримати більш розгорнуті та щирі відповіді.

Недоліками напівструктурованого інтерв'ю є:

1) Час – на проведення напівструктурованого інтерв'ю зазвичай потрібно більше часу, ніж на проведення структурованого інтерв'ю.

2) Складність – дані, отримані в ході напівструктурованого інтерв'ю, можуть бути складнішими для аналізу, ніж дані, отримані в ході структурованого інтерв'ю.

3) Інтерв'юер може ненавмисно впливати на відповіді респондента своїми запитаннями або поведінкою.

З метою збору даних було розроблено та погоджено 2 гайди для напівструктурованого інтерв'ю, які склалися з 13 питань для працівників соціальних служб (Додаток А) та 8 питань для батьків-вихователів (Додаток Б). Тривалість кожного інтерв'ю становила приблизно одну годину.

2.5 Характеристика вибірки/ учасників дослідження/ досліджуваних груп

При виборі досліджуваної групи для вивчення соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п, основними критеріями був досвід

допомоги цим дітям та пряма причетність до виховання – тому було обрано вибірку зручності.

У дослідженні взяли участь 10 респондентів, які представляють соціальні установи в різних регіонах України, і 10 респондентів, які є прийомними батьками. Це дозволило нам отримати різнобічний погляд на проблему надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п, Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, п/б/п, яким надаються соціальні послуги в громадах респондентів, коливається від 4 до 60 для дітей-сиріт та від 12 до 101 для дітей, п/б/п. Більшість з батьків виховують дітей у дитячих будинках сімейного типу, двоє – у прийомних сім'ях. Кількість прийомних дітей у родині варіюється від 3 до 10.

*Таблиця 2.5.1 Характеристика респондентів –
працівники соціальних служб*

№	Посада респондента	Вид Державної соціальної служби	Область України	Надання в громаді соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п/ штатний психолог	Кількість дітей сиріт та дітей, п/б/п в громаді, яким надаються соціальні послуги
P1	Фахівець з соціальної роботи	Центр надання соціальних послуг	Івано-Франківська	Не надається/ немає.	4 дитини-сироти; 59 дітей, п/б/п
P2	Начальник	Служба у справах дітей	Івано-Франківська	Надається/ немає.	10 дітей-сиріт; 20 дітей, п/б/п.
P3	Начальник	Центр соціальних служб	Донецька	Надається/ є.	14 дітей-сиріт; 21 дитина, п/б/п.
P4	Начальник	Центр надання соціальних послуг	Івано-Франківська	Надається; присутній проектно	7 дітей-сиріт; 16 дітей, п/б/п.

Продовження табл. 2.5.1

№	Посада респондента	Вид Державної соціальної служби	Область України	Надання в громаді соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п/ штатний психолог	Кількість дітей сиріт та дітей, п/б/п в громаді, яким надаються соціальні послуги
P5	Фахівець з соціальної роботи	Служба у справах дітей	Харківська	Надається/ є	7 дітей-сиріт; 12 дітей, п/б/п.
P6	Соціальний працівник	Служба у справах дітей	Київська	Надається/ є	23 дитини-сироти; 41 дитина, п/б/п
P7	Соціальний працівник	Служба у справах дітей	Київська	Надається/ є	13 дітей-сиріт; 20 дітей, п/б/п.
P8	Соціальний працівник	Служба у справах дітей	Київська	Надається/ є	16 дітей-сиріт; 28 дітей, п/б/п.
P9	Спеціаліст служби у справах дітей	Служба у справах дітей	м. Київ	Надається/ є	60 дітей-сиріт; 101 дитина, п/б/п.
P10	Соціальний працівник	Центр соціальних служб	Харківська	Надається/ є	25 дітей-сиріт; 40 дітей, п/б/п.

Безпосередню участь в інтерв'ю взяли участь 9 респондентів, які представляють державні соціальні служби різних рівнів та спеціалізацій. Деякі респондентів обіймають керівні посади, інші є фахівцями з соціальної роботи або соціальними працівниками. Географічно респонденти представляють чотири регіони України, що важливо для розуміння загальнонаціональної картини.

Щодо надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п, більшість респондентів (6 осіб) підтвердили наявність такої допомоги у своїх громадах. Однак, один респондент зазначив, що така допомога надається

лише в рамках окремого проекту, а не на постійній основі. Ще один респондент повідомив про відсутність такої допомоги у своїй громаді.

Таблиця 2.5.2 Характеристика респондентів за критерієм досвіду прийомного батьківства

№	Сімейна форма виховання	Кількість прийомних дітей у родині	Місто/область, у якій проживає родина	Досвід виховання дітей-сиріт	Психологічна освіта
P11	ДБСТ	6	Київська	14 років	Так
P12	ДБСТ	10	Одеська	11 років	Так
P13	ДБСТ	7	Донецька (Швейцарія)	12 років	Ні
P14	ДБСТ	10	Дніпропетровська	16 років	Так
P15	ПС	4	Київська (Данія)	13 років	Так
P16	ПС	3	Київська	7 років	Ні
P17	ДБСТ	10	Київська	10 років	Ні
P18	ПС	3	Донецька	13 років	Так
P19	ДБСТ	8	Закарпатська	9 років	Ні
P20	ДБСТ	10	Київська	18 років	Ні

Географічно респонденти представляють шість регіонів України. Дві родини на момент опитування проживали за кордоном через повномасштабне вторгнення в Україну. Досвід виховання дітей-сиріт у респондентів коливається від 7 до 18 років. П'ять респондентів мають психологічну освіту, що може свідчити про їхню усвідомленість щодо особливостей розвитку та потреб дітей-сиріт.

Отримані дані свідчать про те, що проблематика соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п, є актуальною для різних регіонів України. Однак, існують відмінності у доступності та форматах надання такої допомоги, що може бути пов'язано з різними факторами, такими як ресурсне забезпечення соціальних служб, рівень кваліфікації фахівців та особливості місцевої політики у сфері соціального захисту дітей.

2.6 Труднощі/обмеження та етика/етичні принципи проведення дослідження

Одними з основних труднощів при проведенні цього дослідження було знайти учасників. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, часто живуть у закритих установах або у прийомних сім'ях, що ускладнює доступ до них. Крім того, зараз у всіх багато своїх справ та труднощів, пов'язаних з повномасштабною війною. Навіть коли нам вдалося знайти учасників та домовитися про інтерв'ю, часто виникали непередбачувані обставини, які заважали його провести вчасно. Учасники могли захворіти, у них могло не бути світла та зв'язку, або були власні дедлайни та термінові справи на роботі, або у них могли виникнути інші непередбачувані обставини. Це призводило до необхідності повторно домовлятися про інтерв'ю, що іноді забирало багато часу та зусиль.

Для аналізу даних дослідження було необхідно транскрибувати 17 годин аудіозаписів. Було складно знайти хороший онлайн-транскриптор, який мав би необхідні можливості та налаштування, щоб виконати цю роботу.

Під час проведення дослідження ми прагнули до об'єктивності та неупередженості. Усвідомлюючи ризик впливу власних цінностей та переконань на інтерпретацію даних, ми вживали заходів для мінімізації цього ризику, дотримувалися всіх етичних принципів, пов'язаних з повагою до прав і свобод людини. Учасникам було надано повну інформацію про дослідження та їхню участь у ньому, і вони дали свою згоду на участь у дослідженні добровільно. Впродовж усього процесу ми діяли доброчесно, не фальсифікували дані, не

привласнили чужі ідеї та не вчиняли інших неетичних дій. Також, ми зберегли конфіденційність усіх даних, отриманих під час дослідження. Ми усвідомлюємо власну соціальну відповідальність, пов'язану з проведенням дослідження і прагнули до того, щоб результати дослідження були корисними для суспільства та сприяли покращенню життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2.7 Концептуалізація та операціоналізація

1. Соціально-психологічна допомога – тлумачиться, як сфера практикування соціальних працівників, орієнтована на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності, подолання повсякденних проблем, соціально-економічних і психологічних утруднень окремої особистості чи соціальної групи задля досягнення ними належного рівня та якості життя (Vasylykiv, O., 2018).

2. Соціально-психологічна підтримка – це створення продуктивних умов для подолання чи мінімізації впливу негативних ситуацій та емоцій, задля відновлення психологічного стану та соціального благополуччя (Відіщук, Л., Криницька, І., 2023).

3. «Соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. Порядок організації надання соціальних послуг затверджується Кабінетом Міністрів України» (Закон України «Про соціальні послуги», 2019, ст. 1).

4. «Соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1).

5.1 «Дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1);

5.2 «Діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1), через різні обставини, такі як позбавлення батьківських прав, хвороба батьків, ув'язнення, зникнення, розлучення з сім'єю, відмова від дітей або невиконання батьківських обов'язків, включаючи ситуації, пов'язані з військовими діями на території України.

6. «Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1).

7.1 «Батьки-вихователі – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1).

7.2. «Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1).

8. «Наставництво – добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя» (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», 2005, ст. 1).

9. Психологічна травма – це стійке порушення психічного та емоційного стану людини, спричинене надмірно інтенсивними або тривалими негативними факторами, які загрожують її життю, безпеці чи добробуту (Перевізник, М., Кришталь, М., 2023).

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ-СИРОТАМ ТА ДІТЯМ, ПОЗБАВЛЕНИМ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ

3.1 Визначення терміну соціально-психологічна допомога і розмежування його з визначенням соціально-психологічної підтримки

Працівники соціальних служб, які взяли участь в опитуванні, розглядають соціально-психологічну допомогу як багатогранну професійну діяльність, спрямовану на підтримку дітей у їхньому розвитку та задоволення різноманітних потреб. Ця допомога може включати поетапне навчання та надання інструментів для самостійного вирішення проблем, а також довготривалу підтримку, що виходить за рамки разових консультацій.

«...практично все, що запитують батьки, діти, тим я і намагаюся допомогти» (респондент 6).

Опитані соціальні працівники описують соціально-психологічну допомогу як опору для дітей та батьків, що сприяє досягненню позитивних результатів у житті.

«Це те на що можна опертися в плані того, яким чином можна підтримувати дітей, взагалі-то і батьків, людину, для того, щоб вона взагалі могла мати достойний результат по життю. І так, щоб можна було ефективно або виховувати дітей, або навчатися, або пережити травму» (респондент 9).

Вона включає діагностику та індивідуальну підтримку, спрямовану на відновлення психологічного благополуччя та розвиток стійкості до труднощів.

«Соціально-психологічна допомога – це є більш як індивідуальна, особиста допомога. Це, свого роду діагностика, яка спрямовується на відновлення психологічного здоров'я або стану людини, дитини...це допомагає людині подолати та вирішити певні труднощі або збудувати, знаєте, таку стійку

психологічну стіну у себе, або якусь таку стресостійкість, яка зможе тримати людину під час того, коли вона потребує цієї допомоги» (респондент 1).

З досвіду опитаних спеціалістів, соціально-психологічна допомога спрямована на налагодження стосунків та контактів з оточенням дитини, включаючи найближчих родичів, друзів, вчителів та інших осіб, які відіграють важливу роль у її житті. На їхню думку, важливим аспектом соціально-психологічної допомоги є розуміння та прийняття складних ситуацій, з якими стикаються діти та їхні сім'ї.

«...це як індивідуальна допомога, налагодження стосунків, контактів із оточеннями, найближчими, з усіма, хто причетний до контакту з тією дитиною» (респондент 4).

Серед респондентів частина має додаткову психологічну освіту, а перед початком роботи з дітьми та сім'ями, працівники соціальних служб та центрів проходять обов'язкове навчання, яке включає роботу з прийомними сім'ями, дитячими будинками сімейного типу та інші курси підвищення кваліфікації. Проте, їхнє розуміння термінів «соціально-психологічна допомога» та «соціально-психологічна підтримка» різниться.

Для деяких фахівців ці поняття є практично ідентичними та взаємозамінними, оскільки ці форми взаємодії часто перетікають одна в одну в процесі роботи.

«Моя допомога та підтримка спільні» (респондент 5).

Інші спеціалісти вбачають взаємозв'язок між цими термінами, але вважають, що вони розрізняються за часовим аспектом.

«Для мене підтримка це безпосередньо, коли вже на постійній основі, коли вже йдеш і ти людина розуміюча, що є якась проблема, питання, якому необхідно системне вирішування» (респондент 9).

Третя група респондентів розглядає ці поняття як принципово різні. Для них допомога – це надання конкретних ресурсів та інструментів для вирішення нагальних проблем, тоді як підтримка передбачає більш тривалу та системну

роботу, спрямовану на розвиток самостійності та зміцнення внутрішніх ресурсів клієнта.

«Можна дати яблуко і допомогти людині подолати голод, а підтримка – це коли давай помиєм, поріжемо, почистим» (респондент б).

Рис. 3.1.1 Діаграма розподілу відповідей щодо розмежування термінів «соціально-психологічна допомога» та «соціально-психологічна підтримка» серед працівників соціальних служб

Ці розбіжності у розумінні термінології свідчать про необхідність подальшого дослідження та уточнення понятійного апарату в галузі соціально-психологічної допомоги сім'ям. Спільним для всіх є важливість надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам, дітям, п/б/п, та їхнім сім'ям. Таку допомогу соціальні працівники надають найчастіше в рамках соціального супроводу, використовуючи ресурси громади.

«У нас є фахівець, який старається допомогти сім'ї подолати якісь труднощі, а якщо не на 100% подолати, то хоча б мінімізувати їх, щоб хоча б це лишилося на тому рівні і не йшло в гіршу сторону» (респондент І).

«Якщо це діти сироти, діти позбавлені батьківського опікування, то здійснюється соціальний супровід дітей-сиріт у перший рік, коли дитина потрапила в опікунську сім'ю, і останній рік обов'язково. Якщо є потреби, звичайно, частіше» (респондент 7).

Служба у справах дітей, будучи центральним державним органом у сфері захисту прав дітей, відіграє ключову роль у координації та контролі за наданням такої допомоги. Проте, функції Служби у справах дітей здебільшого обмежуються контролем та моніторингом, а не безпосереднім наданням соціально-психологічної допомоги чи підтримки.

«Служби у справах дітей – це контролюючі органи. І будемо чесними, наша функція – контролювати процеси. Тому, підтримка соціально-психологічна, соціальне управління – це Соціальна служба. Ми контролюємо, щоб вони здійснювали цю роботу, ми контролюємо, щоб діти навчалися і нам звіти подавали вчасно. Якщо до поліції були якісь порушення: кримінальні чи адміністративні – це наші функції» (респондент 9).

Таким чином, соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, п/б/п є важливим та найбільш доступним аспектом соціально-психологічної допомоги дітям та їхнім сім'ям, однак, надання окремих соціальних послуг в рамках соціально-психологічної допомоги ускладняється відсутністю психологів у штаті багатьох служб (30%), що обмежує можливості комплексної підтримки. Тому, для подолання цієї проблеми працівники залучають різних спеціалістів.

«Це Служба у справах дітей, це фахівці соціальної роботи центру соціальних служб, це інструктори поліції. І соціальні педагоги, практичні психологи в школі. Центр соціально-психологічної допомоги» (респондент 5).

Особливо важливу роль у наданні соціально-психологічної допомоги відіграють фахівці соціальної роботи, які мають додаткову психологічну освіту, оскільки їхні знання та досвід дозволяють краще розуміти потреби дітей та сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

«Приходиться включатися і як спеціаліст, і як психолог... Тобто це мені дуже добре допомагає, що цей досвід у мене є. І молодим працівникам я завжди

кажу, психологія дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського опікування і психологія домашньої дитини це як у нашої земної кульки Схід і Захід або Північ і Південь» (респондент 6).

Опитані спеціалісти наголошують на необхідності чіткого розуміння цілей, очікуваних результатів допомоги та налагодженні ефективної системи підтримки батьків.

Соціальні працівники та служби стикаються з низкою викликів під час надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особливо під час війни. Серед них можна виділити брак кваліфікованих фахівців, високе навантаження на систему та обмеженість фінансових ресурсів.

Водночас, батьки-вихователі, які взяли участь у дослідженні відзначають відсутність належного соціального супроводу та труднощі у взаємодії з державними органами, що особливо гостро відчувається в умовах війни.

«...у нас раніше була дуже класна система підтримки батьків, її зараз не вистачає. Зараз немає ніякого соціального супроводу, що казати, коли нам зі Служби тільки через рік подзвонили, спитали де ми, а тут на місцевості, ми єдині з такими дітками, ніхто нічого не знає і допомогу ми не отримуємо» (респондент 18).

А недостатня кількість спеціалізованих установ, таких як реабілітаційні центри, та закриття закладів соціального догляду створюють додаткові проблеми у забезпеченні належної допомоги дітям з інвалідністю. Також відзначаються складнощі, пов'язані з евакуацією прийомних сімей за кордон, комунікацією з ними та виникненням конфліктів, що можуть призвести до відмови від дітей.

Ці виклики підкреслюють необхідність комплексного підходу до вирішення проблем у сфері соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п, а також важливість розробки ефективних стратегій та механізмів підтримки як дітей, так і їхніх сімей. Результати інтерв'ю з соціальними працівниками виявили ключову сферу застосування соціально-психологічної допомоги, а саме сімейну форму виховання та її зв'язок з усіма іншими формами

та методами її надання дітям. Соціально-психологічна допомога включає соціальний супровід, психологічну підтримку, допомогу у вирішенні проблем поведінки та адаптації, а також залучення до громадського життя. Соціально-психологічна допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є комплексним процесом, спрямованим на вирішення їхніх індивідуальних потреб та проблем. Ця допомога надається не лише дітям, а й їхнім сім'ям, з метою забезпечення їхнього благополуччя та розвитку. Усі респонденти підкреслювали персоналізованість цього підходу, зазначаючи, що така допомога часто потребує залучення потужніших структур чи організацій.

«...завдяки проекту в цій організації, з минулого травня по лютий цього року у нас працював психолог, який надавав відповідну соціально-психологічну послугу. Там було передбачено фінансування зарплати психолога і фахівця із соціальної роботи» (респондент 4).

Таким чином, соціально-психологічна допомога виступає невід'ємним елементом комплексної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, охоплюючи як безпосередню роботу з дитиною, так і взаємодію з її найближчим оточенням.

Рис. 3.1.2 Сфери застосування соціально-психологічної допомоги сім'ям, що виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Для надання такої допомоги, спеціалісти соціальної роботи часто звертаються до благодійних організацій, таких, як Карітас, СОС «Дитячі Містечка», Партнерство «Кожній дитині» та Геоконфіденс – це міжнародні та національні недержавні організації, що займаються захистом прав дітей та підтримкою сімей в Україні. Вони надають різноманітні послуги, включаючи соціальний супровід, психологічну допомогу, освітні програми та підтримку при усиновленні.

Отже, проведене дослідження відображає практику надання соціально-психологічної допомоги в Україні, висвітлюючи її нормативно-правовий контекст та демонструє спільне розуміння фахівців з соціальної роботи змісту такої допомоги. Це розуміння охоплює не лише вирішення конкретних соціальних проблем (таких як оформлення документів, пошук житла та школи), забезпечення матеріальних потреб та розвиток необхідних життєвих навичок, а й надання психологічної підтримки, для чого фахівці проходять відповідну професійну підготовку. Соціально-психологічна допомога, особливо в рамках соціального супроводу, є багатогранною сферою діяльності спеціалістів і є частиною соціального захисту дітей, яка потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

3.2 Форми та методи надання соціально-психологічної допомоги

Інтерв'юювані соціальні працівники відзначають, що соціально-психологічна допомога – це те, чим вони займаються з дітьми-сиротами та дітьми, п/б/п, а також сім'ями, в яких вони проживають та сім'ями, в яких є ризик вилучення дітей. Ця допомога розглядається як соціально-психологічне сприяння, що надається у відповідь на індивідуальні потреби та запити.

«У своїй роботі ми намагаємося виявити, які є потреби у дітей або батьків і допомагаємо знайти рішення, ресурс, підтримку...» (Респондент 2).

Отримані дані свідчать про те, що соціально-психологічна допомога охоплює широкий спектр проблем, включаючи поведінкові труднощі дітей, конфлікти у сім'ї, труднощі адаптації та інші психосоціальні виклики. Особливо

актуальними є проблеми, пов'язані з воєнними діями та евакуацією, які можуть призводити до посилення стресу та тривожності у дітей та їхніх сімей.

Аналіз відповідей представників соціальних служб виявив, що соціально-психологічна допомога дітям-сиротам та дітям, п/б/п, реалізується через різноманітні форми та методи, адаптовані до індивідуальних потреб дитини та її сім'ї. Це залежить від конкретної ситуації, наявних ресурсів громади та рівня співпраці соціальних служб з іншими організаціями.

«...якщо нам треба якусь мобільну команду – ми всі зберемося, і в нас буде мобільна команда, і там буде спеціаліст з соціальної роботи, буде психолог, буде представник зі служби, буде представник зі школи, чи представник садочка, де дитина відвідує той чи інший заклад» (респондент 1).

Серед ключових форм допомоги соціальні працівники виділяють: влаштування дитини у стабільне сімейне середовище (усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я або дитячий будинок сімейного типу, патронат), регулярний соціальний супровід з наданням підтримки та консультацій, навчальні заходи для підвищення компетентності дітей, батьків та фахівців, представництво інтересів у різних інстанціях, медіація для вирішення конфліктів, соціально-психологічна реабілітація для відновлення після травматичних подій та реінтеграція дитини у біологічну або нову сім'ю.

«В нашій громаді достатньо патронатних сімей, прийомних, ДБСТ, щоб влаштувати всіх дітей, а якщо дитина перебуває в складних життєвих обставинах, то у нас є тут центр соціально-психологічної реабілітації, куди ми також направляємо дітей» (респондент 5).

«...більшість питань з досвіду супроводу сімей стосується соціально-психологічної підтримки, допомоги. Але і дуже багато таких проблем, які не вирішуються, наприклад, на рівні громади або ще десь там. Це зараз посилюється якраз воєнними діями, евакуацією» (респондент 8).

«Ми організуємо різні заходи для дітей та молоді» (респондент 1).

Серед практичних методів найчастіше згадувалися групова робота, тренінги та семінари, індивідуальні консультації.

«Вона (соціальний працівник) кожен місяць збирала прийомних батьків і проводила чисто з батьками групову роботу, зрозуміли? Це було дуже круто» (респондент 15).

«...щось таке відбувається, наприклад, збільшення кількості дитячих суїцидів, ми закидаємо одразу в наступне ж навчання для профілактики, попередження, наприклад, цієї ситуації. Вже вона у нас закладена для того, щоб ми її відпрацьовували або якщо треба раніше влаштувати – робимо семінари, виїзди» (респондент 3).

Групова робота з прийомними батьками дозволяє обмінюватися досвідом та знаннями, а також отримувати підтримку від інших учасників групи. Тренінги та семінари з підвищення батьківського потенціалу допомагають батькам розвивати необхідні навички та знання для виховання дітей.

«... коли розмовляє з ними (дітьми) соціальний працівник, вона має досвід психолога, і, ви знаєте, вони з нею стають більш відкриті» (респондент 10).

Індивідуальні консультації з соціальним працівником, який має досвід психолога, дозволяють дітям та батькам отримати професійну підтримку та поради у вирішенні складних ситуацій, тобто соціальний супровід забезпечує регулярну підтримку та допомогу у вирішенні поточних проблем.

А реабілітаційні заходи, такі як адаптація житла та надання спеціальних послуг для дітей з інвалідністю, є надважливими для їхньої повноцінної інтеграції у суспільство та розвитку самостійності.

Усі учасники опитування підкреслюють, що ефективна соціально-психологічна допомога має бути комплексною та враховувати всі аспекти життя дитини, забезпечуючи її фізичне, психологічне, соціальне та духовне благополуччя. При цьому, влаштування у сім'ю вважається перспективним напрямком, але він також має свої труднощі такі, як недостатня кількість потенційних батьків та можливість їх неадекватної мотивації.

Події, пов'язані з воєнним станом, вплинули на мотивацію усиновлення та опіки. Наприклад, сім'ї можуть прагнути отримати статус багатодітної сім'ї, що надає певні пільги або усиновлення одинокою особою похилого віку. Іноді

виникають ситуації, коли потенційні батьки мають специфічні вимоги до дітей, що ускладнює процес підбору сім'ї. І незважаючи на наявність патронатних сімей, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, їх кількість може бути недостатньою для забезпечення потреб усіх дітей, які потребують сімейного влаштування.

«...приходить чоловік з дружиною і хочуть взяти одразу трьох дітей, от який мотив у них може бути?» (Респондент 1).

«Я б сказала, що у нас недостатньо таких бажуючих. У нас всього 4 сім'ї ДБСТ» (респондент 7).

На жаль, наставництво як форма соціально-психологічної допомоги дітям, що проживають у відповідних закладах, наразі не розвивається в Україні. Респонденти зазначили, що така практика або відсутня, або має дуже обмежене поширення. За словами одного з респондентів, кількість наставників значно зменшилася через воєнні дії.

«Зараз у нас наставництво не розвивається у зв'язку з воєнними діями. До повномасштабного вторгнення у нас таких було 10 чоловік» (респондент 3).

Отже, соціальний супровід є особливо цінною та доступною формою та методом допомоги, тому що існує можливість вчасно її надати сім'ям. Однак у питанні дітей з інвалідністю, через брак реабілітаційних соціальних послуг, будь-яка допомога не є повноцінною.

«Як родина, в якій є діти з інвалідністю, ми потребуємо адаптованого житла. Це дуже-дуже важливо. Друге, як вже казала спеціальний послуг для дітей з інвалідністю» (респондент 13).

Задля забезпечення найкращих умов для виховання дітей, прийомні батьки беруть обов'язкову участь у програмах підготовки та підвищення кваліфікації, які сприяють розвитку їх виховного потенціалу та актуалізації знань про законодавство. Однак, вони висловили потребу в додатковій інформації та підтримці, особливо в психологічному аспекті.

«Ви знаєте, мені вистачає досвіду допомогти дитині, мені не вистачає досвіду допомогти собі. Коли я не розумію, що зі мною відбувається, бо в мене

там проблема, там проблема, там проблема. Я знаю, що мені треба їх гуртом зібрати і якось це вирішити. А в мене не вистачає ресурсу» (респондент 20).

Опитані батьки акцентували увагу на важливості розуміння власних станів та емоцій, а також на необхідності фахової психологічної допомоги як для себе, так і для дитини.

«Нам цих курсів вистачає, але ось саме психологічної підготовки її не вистачає» (респондент 18).

Це демонструє важливість спеціалізованого навчання та розвитку для всіх прийомних батьків, включаючи психологічну підготовку та підтримку.

Рис. 3.2.1 Діаграма результатів відповідей респондентів щодо достатності знань, отриманих за програмою підвищення батьківського потенціалу

Як бачимо, більшість прийомних батьків вважають, що отриманих знань достатньо для підготовки до батьківства. Цікаво, що серед них значний відсоток (40%) мають психологічну освіту, що може впливати на їхню впевненість у своїх знаннях.

Загалом, наше емпіричне дослідження підтверджує практику відомих форм надання соціально-психологічної допомоги, а саме влаштування у сімейну форму виховання, реабілітація, соціальний супровід та навчальні заходи для

спеціалістів та батьків. Відсутність або недостатній розвиток наставництва вказує на прогалину у системі захисту дітей, яку варто заповнити, особливо враховуючи важливість позитивних рольових моделей для дітей-сиріт та дітей, п/б/п, які проживають в інституційних установах до повноліття.

Дослідження також підтверджує, що у практиці надання соціально-психологічної допомоги використовують такі методи, як психологічна підтримка, навчальні та культурні заходи, індивідуальні та групові консультації та безпосередня допомога у вирішенні проблем. Надання такої допомоги свідчить про гнучкість системи загалом і залежить від громади, ресурсів та індивідуальних потреб.

І хоча захист дитини вважається пріоритетним напрямком для нашої країни, дослідження виявило перешкоди, такі як недостатня кількість потенційних батьків та ризики, пов'язані з їх мотивацією. Це підкреслює необхідність ретельного відбору та підготовки кандидатів у прийомні батьки.

Загальні результати ілюструють, що невживаність та невизначеність терміну «соціально-психологічна допомога» призводить до неоднорідності у наданні послуг, що ускладнює моніторинг та оцінку їх ефективності. На практиці соціальні працівники надають допомогу у всіх сферах життя дітей та сімей, з якими вони працюють здебільшого в рамках соціального супроводу. Вони допомагають дітям подолати страхи та труднощі у спілкуванні, залучають їх до активного соціального життя, організовують дозвілля та свята. Виявлення потреб дітей та батьків, а також пошук рішень, ресурсів та підтримки для задоволення цих потреб є важливим аспектом соціально-психологічної допомоги.

3.3 Індивідуальний підхід надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування

Найціннішою допомогою дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, в усьому світі є сім'я. Тільки в сім'ї дитина має шанс отримати достатньо персоналізованої уваги, любові, турботи та сімейного

затишку, які є необхідними для її повноцінного розвитку та формування особистості. У сімейній формі догляду вихованням дітей-сиріт займаються безпосередньо батьки-вихователі та прийомні батьки, які стають для них найближчими людьми та опорою в житті. Під час інтерв'ю респонденти зазначали, що прийомні батьки самостійно, завдяки досвіду і методом спостереження, вивчають особливості своїх дітей, які приходять до них у різному віці і за різних обставин, що і забезпечує індивідуальний підхід до кожної дитини та створює для неї найкращі умови для розвитку.

«Коли нам важко, боляче, коли психіка не витримує, ми це скидаємо на оточуючих. І діти так само, вони якісь свій травматичний досвід, якийсь свій негатив, якесь несприйняття оточуючих, вони це скидають на оточуючих, а це батьки-вихователі зазвичай. Їх до цього готують на навчальних курсах, але ти все одно не можеш підготувати їх до того, що їх чекає» (респондент 7).

Враховуючи, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, часто приходять у сім'ю з різними травмами та проблемами розвитку і саме прийомні батьки відіграють важливу роль у їхній адаптації та соціалізації, адже саме вони безпосередньо стикаються з індивідуальними особливостями та потребами кожної дитини-сироти, що важливо враховувати при розробці плану допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п, особливо зважаючи на те, що більшість дітей перед інтеграцією в сім'ю зазнали серйозних психологічних травм та перебували в інтернаті чи дитячому будинку.

Респонденти відзначають, що діти з інтернатів та неблагополучних сімей часто мають важкі особливі психологічні травми. Вони демонструють агресивну або маніпулятивну поведінку, схильні до шкідливих звичок та потребують особливої уваги та підтримки.

«Якщо діти з інтернату, вони більш... Якщо більш старші діти, вони більш до психопатичного розладу схожі. Це діти, які знають, що казати, як себе поводити, як себе презентувати. І це разом з великою базовою недовірою до дорослих. Вони сприймають дорослого як засіб існування, не як особистість» (респондент 10).

Місця проживання дітей до влаштування
в прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу

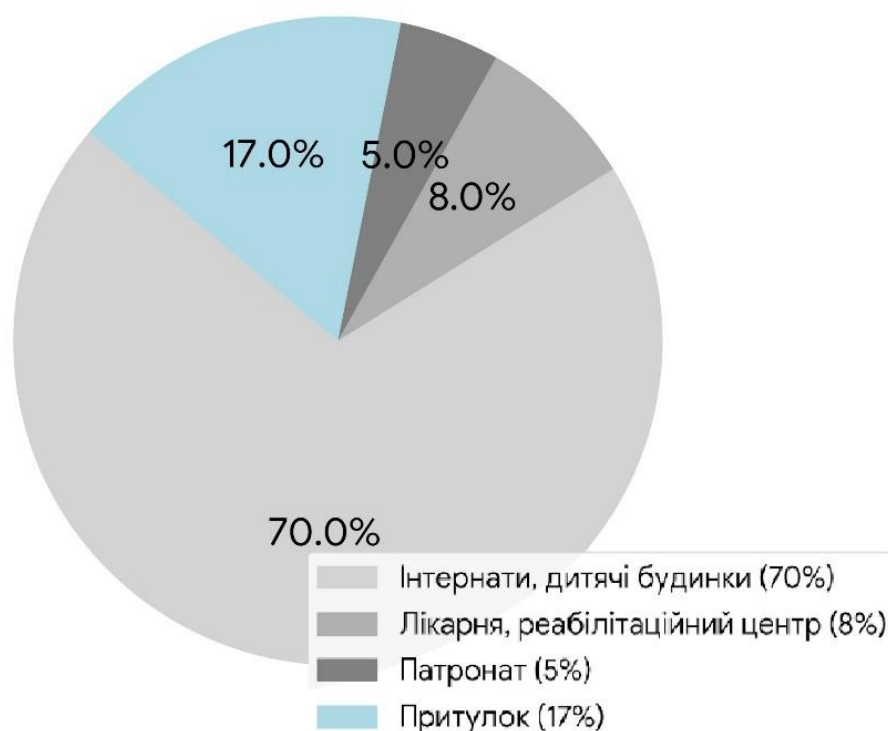

Рис. 3.3.1 Співвідношення інституційних форм, в яких перебували діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування до потрапляння в сім'ю

Опитані батьки-вихователі стикаються з численними викликами у вихованні дітей з травматичним досвідом, часто не отримуючи достатньої підтримки від держави. Незважаючи на підготовку на навчальних курсах, вони часто відчують себе неготовими до труднощів, з якими стикаються. Фінансова допомога від держави є недостатньою, а фахівці часто не мають достатнього досвіду у роботі з такими дітьми.

«По-перше, як я стикнулася з такими дітьми, мені дуже було важко. Я не знала, куди піти, що зробити, де що дістати. Це дуже-дуже важко. Бо вони самі, я скажу чесно, не всі знають. Це було по одній крихті від кожної людини» (респондент 11).

Батьки-вихователі змушені самостійно шукати інформацію та підтримку, стикаючись з вигоранням та депресією. Необхідність забезпечення належних умов проживання, освіти та медичної допомоги для дітей також є серйозним

викликом, особливо в умовах обмежених ресурсів та соціальної стигматизації. Крім того, батьки стикаються з труднощами у встановленні емоційного зв'язку з дітьми, які можуть проявляти агресію, зневагу та інші форми деструктивної поведінки.

«Це велика проблема. Тому що люди повинні до цього бути готові. Це треба мати, вибачте, якусь психіку.» (Респондент 1).

Опитування показує, що частково батьки-вихователі покладаються на власну освіту та досвід у спілкуванні з дітьми, вважаючи це найкращою соціально-психологічною допомогою. Кілька батьків цінують підтримку психологів, які допомагають їм зрозуміти дітей та покращити взаємини. Проте, є батьки, які вважають за краще вирішувати проблеми самостійно.

«Хтось хоче просити, хай просить. А я така людина, що я все сама. Звикла все сама. Можливо, в цьому моя проблема» (респондент 19).

Особливої уваги потребують діти з інвалідністю, психічними розладами та синдромом Дауна, а також їх батьки-вихователі, які стикаються з браком спеціалізованих соціальних послуг та підтримки, що ускладнює процес соціалізації та розвитку дітей. Незважаючи на виклики та складнощі, багато опитаних прийомних батьків знаходять задоволення у своїй роботі та розуміють її важливість.

Загалом, виховання дітей-сиріт та дітей, п/б/п, – це складний, але надзвичайно важливий шлях, що вимагає мужності, терпимості, наполегливості та глибокого розуміння дитячої психології. Прийомні батьки демонструють цю здатність прийняти дитину з її унікальним генетичним кодом, психоемоційним багажем та цінностями. Вони надають дітям не лише матеріальну підтримку, а й соціально-психологічну, допомагаючи їм впоратися з власними травмами та інтегруватися у суспільство. Це підкреслює необхідність психоедукацій прийомних батьків, адже завдяки прийомним батькам, які виступають повноправними батьками дитини та стають посередниками між дітьми та соціальними установами, надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, стає більш доступним.

РОЗДІЛ 4

ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

4.1 Персоналізація соціально-психологічної допомоги

У ході дослідження, проведеного з використанням методології ключових тематичних мереж, було виявлено особливість надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, п/б/п. Зокрема, встановлено, що Служба у справах дітей переважно здійснює моніторинг процесу забезпечення прав та інтересів цих дітей, тоді як безпосереднє надання соціально-психологічної допомоги здійснюється фахівцями соціальної сфери, які проходять спеціалізоване навчання перед початком роботи, а особи, які беруть на себе функції батьківського піклування щодо таких дітей, отримують не лише початкове навчання, а й систематично підвищують свою кваліфікацію.

Рис. 4.1.1 Тематична мережа «Зміст соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування»

Хоча більшість дітей-сиріт в Україні зараз виховуються в сімейних формах, це не гарантує автоматичного вирішення їхніх психологічних проблем. Прийомні батьки, незважаючи на свою відданість та бажання допомогти дитині,

часто стикаються з труднощами у розумінні та реагуванні на її специфічні потреби, особливо ті, що пов'язані з травматичним досвідом.

Результати інтерв'ю з прийомними батьками та працівники соціальних служб підтверджують, що діти-сироти часто мають психологічні травми, отримані за різних обставин та внаслідок втрати біологічної сім'ї. Ці травми можуть проявлятися у різних формах, таких як труднощі у навчанні, соціальній адаптації та формуванні здорових взаємин. Прийомні батьки, які беруть на себе відповідальність за виховання дітей-сиріт, стикаються з цими викликами щоденно, що підкреслює важливість їхньої підготовки та підтримки з боку держави та суспільства.

Поряд із влаштуванням дітей у сімейні форми виховання, здійснюється соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, п/б/п. Ця комплексна послуга спрямована не лише на дітей, а й на їхніх батьків чи опікунів, надаючи індивідуальну підтримку та допомогу у вирішенні соціальних, психологічних та юридичних питань. Соціальний супровід сприяє адаптації дитини до нових умов життя, розвитку її потенціалу та формуванню позитивних життєвих перспектив, відіграючи ключову роль у забезпеченні їхнього благополуччя. Проте, в умовах воєнних дій та обмеженості ресурсів, не всі сім'ї отримують соціальний супровід належної якості, що зумовлено нестачею кваліфікованих фахівців та необхідних ресурсів.

Соціально-психологічна реабілітація в центрах реабілітації, як форма соціально-психологічної допомоги, також відіграє вирішальну роль у відновленні психоемоційного стану дітей-сиріт та дітей, п/б/п, допомагаючи їм подолати травматичний досвід і завдяки комплексним програмам, що включають індивідуальну та групову терапію, освітні заняття та розвиток життєвих навичок, діти отримують необхідну підтримку та позитивні емоції. Проте, наявна мережа таких закладів в Україні є недостатньою для забезпечення потреб усіх дітей, які потребують реабілітації.

Наставництво може стати потужним інструментом підтримки для дітей-сиріт, надаючи їм індивідуальний супровід, емоційну підтримку та рольову

модель для наслідування. Однак, ця форма і дослідження в цій сфері обмежені в Україні на даний момент.

Навчання та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з дітьми-сиротами та дітьми, п/б/п, є невід'ємною складовою ефективною соціально-психологічної допомоги. Ці заходи забезпечують спеціалістів необхідними знаннями та навичками для розуміння особливих потреб цієї категорії дітей, а також для врахування чинного законодавства у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, п/б/п. Фахівці, що надають соціальні послуги прийомним сім'ям, відіграють вирішальну роль у сприянні успішній адаптації та розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Їхня діяльність виходить далеко за межі надання практичної допомоги, охоплюючи також психологічну підтримку як дітей, так і їхніх нових батьків. Проте, результати дослідження засвідчують, що існуючі підходи не завжди враховують унікальні потреби кожної окремої сім'ї та дитини.

Прийомні батьки потребують поглибленої підготовки з психології дітей з травматичним досвідом, розвитку батьківських компетенцій та ефективних стратегій реагування на труднощі.

4.2 Основні виклики перед політикою соціального захисту дітей-сиріт

Надання ефективною соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, в Україні стикається з низкою серйозних викликів, які вимагають системних рішень та інноваційних підходів.

Одним з головних викликів, виявлених у дослідженні, є брак кваліфікованих спеціалістів у сфері соціальної роботи та психологічної підтримки. Це ускладнює надання якісної та своєчасної допомоги дітям, особливо тим, хто має психологічні травми або особливі потреби. Крім того, недостатня кількість установ, що мають ресурси для надання необхідної допомоги, змушує залучати благодійні організації та громадський сектор, що не завжди гарантує стабільність та системність підтримки.

Обмеженість фінансових ресурсів, виділених на соціальний захист дітей, також є серйозною проблемою. Це призводить до низької заробітної плати фахівців, що, у свою чергу, може негативно впливати на їхню мотивацію та якість роботи. Крім того, деякі працівники соціальних служб можуть не до кінця усвідомлювати важливість своєї роботи та не бачити кінцевого результату своєї допомоги, що також знижує ефективність їхньої діяльності.

Процес деінституціалізації, спрямований на переміщення дітей з інтернатних закладів у сімейні форми виховання, є позитивним кроком. Проте, він виявив новий виклик: діти з важкими формами інвалідності, які потребують спеціального медичного догляду, часто залишаються без належної підтримки. Державні допомоги, які є однаковими для всіх дітей-сиріт та дітей, п/б/п, не враховують особливих потреб дітей з інвалідністю, що створює додаткові труднощі для їхніх прийомних батьків.

Незважаючи на пріоритетність сімейного виховання, деякі діти, особливо старші або ті, що мають братів чи сестер, залишаються в інституційних закладах. Для них важливою є підтримка у вигляді наставництва, яке допомагає їм підготуватися до самостійного життя та інтеграції у суспільство. Проте, ця форма допомоги в Україні розвинена недостатньо, що є ще одним викликом для політики соціального захисту дітей.

Процес підбору прийомних батьків також потребує вдосконалення. Деякі кандидати можуть мати приховані мотиви, такі як особиста вигода або прагнення компенсувати власні психологічні проблеми, що може негативно вплинути на розвиток дитини. Важливо забезпечити ретельний відбір та підготовку прийомних батьків, щоб гарантувати, що діти потрапляють у дійсно люблячі та підтримуючі сім'ї.

Виявлені виклики свідчать про необхідність комплексного підходу до вирішення проблем у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, п/б/п. Це включає підвищення кваліфікації та мотивації фахівців, збільшення фінансування соціальних програм, розробку індивідуалізованих підходів до

підтримки дітей з особливими потребами, розвиток програм наставництва та вдосконалення процесу підбору та підготовки прийомних батьків.

4.3 Обґрунтування психоедукації прийомних батьків і батьків-вихователів в рамках надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Дослідження підтверджує, що прийомні батьки, беручи на себе відповідальність за виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стикаються з унікальними та непередбачуваними викликами. Ці діти часто мають складний життєвий досвід, вони можуть мати інші моделі поведінки, цінності та способи взаємодії зі світом, психологічні травми та особливості розвитку, що вимагає від батьків не лише любові та турботи, а й спеціальних знань та навичок. Прийомним батькам доводиться не лише виховувати, а й, по суті, перевиховувати цих дітей, допомагаючи їм адаптуватися до нового середовища та подолати наслідки травматичного досвіду. Особливо складним є виховання дітей з інвалідністю, які потребують особливого підходу та додаткових ресурсів. Прийомні батьки таких дітей стикаються з додатковими викликами, пов'язаними з медичним доглядом, спеціальною освітою та соціалізацією.

Розвиток психологічної компетентності, формування ефективних навичок виховання, підвищення стресостійкості та емоційної стабільності, а також навички самодопомоги та самопідтримки є ключовими аспектами відповідальності батьків, як дорослих людей, які взяли на себе зобов'язання піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, батьки повинні розуміти особливості психологічного розвитку дітей, які пережили травму, та вміти розпізнавати ознаки стресу, тривоги, депресії та інших психологічних проблем. Вони мають оволодіти навичками позитивної комунікації, встановлення меж, вирішення конфліктів та підтримки позитивної самооцінки у дитини. Крім того, батьки повинні вміти керувати власними емоціями, справлятися зі стресом та зберігати позитивний настрій, що є

важливим для створення сприятливого сімейного клімату. Не менш важливо, щоб батьки знали, як піклуватися про власне психічне здоров'я, звертатися за допомогою у разі потреби та підтримувати один одного, адже їхній власний психологічний стан безпосередньо впливає на благополуччя дитини.

Рис. 4.3.1 Тематична мережа «Складові персоналізованої соціально-психологічної допомоги»

Соціально-психологічна допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування прекрасно реалізована через інтеграцію в сімейне середовище, проте важливо підкреслити, що ефективність сімейного виховання у контексті дітей-сиріт та дітей, п/б/п значною мірою залежить від психологічної компетентності та готовності прийомних батьків. Адже саме вони, по суті, беруть на себе відповідальність за психологічний супровід дитини, допомагаючи їй подолати травматичний досвід, адаптуватися до нових умов життя та розвинути необхідні соціальні навички. У цьому контексті, державна підтримка у формі соціально-економічних заходів та послуг соціальних служб, хоч і є важливою, але не може повністю замінити психологічну підтримку, яку дитина отримує в сім'ї.

Персоналізація соціально-психологічної допомоги, що передбачає включення не лише дітей, а й батьків, має стати ключовим фактором успіху сімейного виховання. За допомогою психоедукації прийомні батьки отримують необхідні знання та навички для ефективної взаємодії з дитиною, розуміння її

потреб та емоційних станів, а також для створення сприятливого сімейного середовища, що сприяє розвитку дитини. Таким чином, психоедукація прийомних батьків є інвестицією в майбутнє дитини, що дозволяє їй подолати труднощі, реалізувати свій потенціал та стати благополучним.

Висновки до розділу 4

Дослідження підтверджує, що кожна дитина-сирота та дитина, п/б/п, має унікальні потреби, сформовані під впливом індивідуального життєвого досвіду та травматичних подій. Забезпечити повне задоволення цих потреб в умовах інституційного виховання надзвичайно складно. Саме тому влаштування дітей у сімейні форми виховання є пріоритетним напрямом державної політики, оскільки сім'я здатна забезпечити дитині не лише базові потреби, а й індивідуальний підхід, емоційну підтримку та відчуття приналежності, що є критично важливим для її психологічного благополуччя та розвитку.

Сімейне виховання, як форма соціально-психологічної допомоги, є оптимальними умовами для життєдіяльності дитини, що допомагають їй подолати повсякденні труднощі, соціально-економічні та психологічні проблеми. Прийомні батьки, забезпечуючи дитині любов, турботу та стабільність, сприяють формуванню її позитивної самооцінки, соціальних навичок та адаптації до життя у суспільстві. Таким чином, сімейне середовище стає ключовим фактором у досягненні дітьми-сиротами та дітей, п/б/п належного рівня та якості життя. Саме тому психологічна підготовка прийомних батьків є невід'ємною складовою ефективною соціально-психологічної допомоги. Психоедукація має на меті підвищити їхню психологічну компетентність, навчити розпізнавати та реагувати на потреби дитини, ефективно комунікувати, вирішувати конфлікти та створювати сприятливий сімейний клімат.

Перед системою соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, постає чимало викликів, проте з правильним підходом, глибоким розумінням потреб цієї сфери та комплексною підтримкою з боку держави та суспільства, вона здатна подолати всі труднощі та забезпечити дітям гідне та повноцінне життя.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми соціально-психологічної допомоги, дало підстави для узагальнених висновків на основі теоретичного аналізу і результатів емпіричного дослідження.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, потребують особливого захисту, що відображено в Конвенції ООН про права дитини та національному законодавстві. Міжнародний досвід демонструє різні підходи до соціального захисту дітей, включаючи деінституціалізацію, фостерну систему та комплексні соціальні послуги. В Україні соціально-психологічна допомога є стратегічним напрямком розвитку системи захисту дітей, а її найефективнішими формами є сімейне виховання та соціальний супровід. Успішна інтеграція дітей у сім'ю залежить від психологічної підготовки як спеціалістів, так і прийомних батьків, оскільки саме вони забезпечують необхідну підтримку та сприяють розвитку дитини.

Законодавство України створює підґрунтя для надання соціально-психологічної допомоги, гарантуючи їм доступ до необхідної підтримки та захисту. Проведене дослідження підтверджує гіпотезу про те, що соціальний супровід є ефективною формою надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, адже ця форма допомоги сприяє успішній адаптації дітей у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та інших формах сімейного виховання, допомагає їм подолати травматичний досвід, розвинути соціальні навички та інтегруватися у суспільство, а також підтримує сім'ї, в яких є ризик вилучення дітей. Це вимагає від фахівців глибокого розуміння психології дітей, які пережили травму, та вміння розробляти індивідуальні плани підтримки за допомогою найрізноманітніших методів: індивідуальне консультування, сімейне консультування, медіація, представництво інтересів, гуманітарна допомога і т.д., але обмеженість фінансових ресурсів, брак кваліфікованих спеціалістів та

недостатня кількість установ, що надають соціально-психологічну допомогу, ускладнюють цей процес.

Водночас, дослідження ілюструє, що прийомні батьки та батьки-вихователі, які здійснюють щоденну соціально-психологічну підтримку дітей, часто не мають для цього достатньої психологічної підготовки. Саме тому психоедукація прийомних батьків, як метод надання соціально-психологічної допомоги в рамках підготовки до батьківства та підвищення батьківського виховного потенціалу, є критично необхідною і ефективною, що доведено результатами дослідження. Вона підвищує компетентність батьків, сприяючи не лише сімейному благополуччю, а й індивідуальному розвитку кожної дитини-сироти. Результати дослідження доводять ефективність психоедукації у підготовці названих категорій фахівців.

З огляду на це, важливим напрямом розвитку системи соціального захисту дітей є розширення меж соціально-психологічної допомоги, яке охоплюватиме не лише дітей, а й усіх учасників сімейних форм виховання. Необхідно на законодавчому рівні чітко визначити поняття «соціально-психологічна допомога», що сприятиме стандартизації та підвищенню якості послуг у цій сфері.

Дане дослідження соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Подальші наукові пошуки вбачаються у вивченні психодіагностичних, розвивальних та дидактичних підходів до надання соціально-психологічної допомоги, а також у дослідженні особливостей професіоналізації фахівців, залучених до роботи з дітьми та їхніми батьками.

Перспективним напрямом подальшого дослідження ми вбачаємо розробку та впровадження цілеспрямованих та персоналізованих методів соціально-психологічної допомоги, що враховуватимуть індивідуальні потреби та особливості кожної дитини, зокрема, психоедукація прийомних батьків. Такий підхід дозволить забезпечити кожній дитині необхідну підтримку, сприяти її повноцінному розвитку та успішній інтеграції у суспільство.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Регламентация та популяризація соціально-психологічної допомоги.

Розробка та впровадження стандартів якості соціально-психологічної допомоги дозволить забезпечити єдиний підхід до надання допомоги та підвищити її ефективність.

Включення соціально-психологічної допомоги до переліку обов'язкових соціальних послуг забезпечить право дітей-сиріт та їх сімей на отримання такої допомоги та сприятиме її фінансуванню з державного бюджету.

Поглиблення знань фахівців соціальної роботи щодо різноманітних форм, методів та інструментів соціально-психологічної допомоги не лише підвищить їхню професійну мотивацію, але й дозволить ефективніше виявляти та вирішувати проблеми клієнтів.

2. Психологічна підготовка прийомних батьків як ключовий інструмент соціально-психологічної допомоги.

Впровадження обов'язкових психологічних тренінгів та семінарів має охоплювати широкий спектр тем, включаючи дитячу психологію, особливості розвитку дітей-сиріт та дітей, п/б/п, ефективні стратегії виховання, управління стресом та конфліктами, розвиток емоційного інтелекту та навичок самопомоги.

Розповсюдження груп підтримки для прийомних батьків, які надають можливість обмінюватися досвідом, отримувати емоційну підтримку та взаємодопомогу, а також підвищувати мотивацію та впевненість у своїх силах.

Законодавче закріплення обов'язковості психологічної підготовки та внесення відповідних змін до законодавства забезпечить системний підхід до підготовки прийомних батьків та підвищить якість їхньої батьківської компетентності.

3. Підвищення психологічної компетентності фахівців із соціальної роботи.

Обов'язкові тренінги та супервізії для фахівців мають бути спрямовані на розвиток професійних та особистісних навичок, підвищення стресостійкості, запобігання професійному вигоранню та формування ефективних стратегій взаємодії з дітьми та сім'ями.

Заохочення професійного розвитку спеціалістів з соціальної роботи, зокрема через створення системи мотивації, що включає підвищення кваліфікації, кар'єрний ріст та матеріальне заохочення, є важливим кроком у підвищенні ефективності їхньої роботи.

4. Персоналізація та комплексний підхід у наданні допомоги дітям-сиротам та їхнім сім'ям.

Враховання віку, стану здоров'я, особливостей розвитку та травматичного досвіду дитини дозволить забезпечити найбільш ефективну підтримку та розробляти індивідуальні плани соціально-психологічної допомоги. Зважаючи не лише на психологічні, а й на соціальні, медичні та освітні потреби дитини, фахівці зможуть розробити комплексний план допомоги, що охоплює всі сфери її життя.

Психологи, соціальні педагоги, лікарі, педагоги та інші фахівці повинні працювати в команді, щоб забезпечити дитині та її сім'ї всебічну підтримку. Разом з тим, враховання індивідуальних потреб та особливостей кожної сім'ї при наданні їм допомоги дозволить максимально ефективно використовувати ресурси та забезпечити адресну допомогу.

5. Підвищення обізнаності суспільства.

Необхідно підвищувати обізнаність суспільства щодо проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особливо в умовах повномасштабного вторгнення та післявоєнної відбудови. Важливо формувати позитивне ставлення до цих дітей, підкреслюючи їхню цінність та потенціал, а також необхідність їхньої повноцінної інтеграції у суспільство. Чим більше людей розумітимуть важливість підтримки цих дітей, тим більше ресурсів та можливостей буде залучено для їхнього благополуччя та розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атісков, М. Я. (2022). Особливості соціально-психологічної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.
2. Баяновська, М. & Машкаринець-Бутко, А. (2022). Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей-сиріт в умовах суспільних викликів. Scientific Collection «InterConf+», (28 (137)), 81-86.
3. Бевз, Г. (2007). Психологічні особливості дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальний працівник, (8), 13-18.
4. Васильків, О. (2018). Понятійні виміри соціально-психологічної допомоги населенню. Психологія і суспільство, (1-2), 163-170.
5. Верховна Рада України. (2001). Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 2024-05-23).
6. Верховна Рада України. (2014). Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
7. Верховна Рада України. (2019). Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-19. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
8. Відіщук, Л. (2023). Соціально-психологічна підтримка дітей, постраждалих від воєнних дій.
9. Власюк, Я. А. (2023). Технології опіки та піклування у роботі з дітьми-сиротами під час воєнного стану.
10. Гончаровська, Г. & Мехедько, О. (2023). Проблеми дітей-сиріт в умовах побудови громадянського суспільства в Україні. Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення, 501.
11. Дишлова, Н. (2020). Socio-psychological criteria for mutual selection of adoptive parents and children deprived of parental care as prognostic signs of the

mental health of their future family. *Mental Health: Global Challenges Journal*, 3(2), 25-27.

12. Дідківська, О. Г. & Горемикіна, Ю. В. (2023, May). Забезпечення функціонування закладів інституційного догляду та виховання дітей в умовах війни. In *The 9 th International scientific and practical conference "Science and innovation of modern world"*(May 18-20, 2023) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. 727 p. (p. 576).

13. Завгородня, О. (2020). Формування життєвих навичок у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

14. Закон «Про соціальні служби». (2006). Retrieved from <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=125991>

15. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-15. (2005). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

16. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 2024-05-23).

17. Заремба, М. (2023). Соціально-психологічна допомога дітям в умовах війни.

18. Золотуха, Ю. І. (2013). Зміст та сутність соціального захисту дітей-сиріт в Україні. Актуальні проблеми соціальної сфери:[матеріали Всеукраїнського дистанційного конкурсу студентських і учнівських наукових робіт з соціальної педагогіки/за заг. ред. НП Павлик]. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 14-18.

19. Кабінет Міністрів України. (2017). Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг» від 21.12.2017 № 741. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п> (дата звернення: 2024-05-23).

20. Королюк, Н. П. (2008). Зміст і результати соціальної роботи центрів соціально-психологічної допомоги: досвід Волинської області. Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки, (123), 83-87.
21. Майстренко, К., Акімова, Л. & Акімов, О. (2023). Аналіз державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в Україні. Публічне управління та місцеве самоврядування, (3), 32-38.
22. Миколюк, С. (2022). Сирітство в Україні в умовах війни: соціальна робота та соціальна допомога.
23. Міністерство соціальної політики України. (2021). Міністерство соціальної політики України. <https://www.msp.gov.ua/news/20608.html>
24. Міністерство соціальної політики України. (2022). Міністерство соціальної політики України. <https://www.msp.gov.ua/news/21821.html>
25. Музичко, Л. (2023). Психологічна ресурсність особистості та її резильєнтність. Журнал соціальної та практичної психології, (1), 28-33.
26. Павленко, А. С. (2018). Формування та становлення особистості дітей-сиріт в будинках сімейного типу. Інноватика у вихованні, (8), 320-327.
27. Перевалова, Л. В. (2024). Міжнародні норми та національне законодавство у сфері соціально-правового захисту дітей.
28. Повстюк, О. Ю. & Ігумнова, О. Б. (2020). Особливості формування характеру дітей, позбавлених батьківського піклування. Editorial board, 457.
29. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» № 911-2022-п. (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2022-п>
30. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг» від 21.12.2017 № 741. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п> (дата звернення: 2024-05-23).
31. Прокоф'єва-Акопова, С. О. & Прокоф'єва-Акопова, С. А. (2009). Психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

32. Пушкар, В. А. (2007). Особливості розвитку образу «Я» дітей-сиріт у навчальних закладах інтернатного типу.
33. Романовська, Д. Д. (2024). Соціально-психологічна реабілітація як складова психологічної допомоги в освітньому процесі. *Освіта Закарпаття*, (32), 60-67.
34. Руднік, А. (2010). Соціально-педагогічні проблеми прийомних сімей. *студентського наукового товариства*, 54.
35. Стельмащук, Х. Р. (2016). Фактори, які впливають на особистісне становлення різних категорій дітей-сиріт. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*, 21(3 (41)).
36. Укрінформ. (n.d.). Retrieved from <https://www.ukrinform.ua>
37. Чумакова, М. та ін., (2020). Психологічне, соціальне та емоційне благополуччя дорослих з історією інституціоналізації: результати пілотного дослідження. *Психологія*, 17 (1), 102-117.
38. Шевченко, В. В. & Левашова, І. В. Психологічна підготовка дітей-сиріт до усиновлення. In *The V International Science Conference «Theory, practice and science»*, October 18–20, Tokyo, Japan. 291 p. (p. 244).
39. Яцух, Т. С. (2022). Соціальна допомога і доплати дітям сиротам або позбавлених батьківського піклування.
40. Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.
41. Bhaskar, R. (1997). On the ontological status of ideas. *Journal for the theory of social behaviour*, 27(2-3), 139-147.
42. Bipartisan Budget Act of 2018, Public Law 115-123. (2018). Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/1892>
43. Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
44. Bywaters, P. та ін., (2020). Child welfare inequalities in the four nations of the UK. *Journal of Social Work*, 20(2), 193-215.

45. Care Standards Act 2000, Chapter 14. (2000). Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/14/enacted>
46. Children Act 1989, Chapter 41. (1989). Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/enacted>
47. Children and Families Act 2014, Chapter 6. (2014). Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/6/enacted>
48. Code de l'action sociale et des familles, Articles L. 112-3, L. 221-1. (2007). Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr>
49. Convention on the Rights of the Child. (1989). Retrieved from <https://www.un.org>
50. Duggal, R. & Wadhawan, P. (2021). Порівняння між сиротами та несіротами за параметром стійкості. *Ijiset-International J. Innov. Sci. інж. Технології*, 8 (1), 175-196.
51. Firmin, C. (2020). *Contextual safeguarding and child protection: Rewriting the rules*. Routledge.
52. Fook, J. (2002). Theorizing from practice: Towards an inclusive approach for social work research. *Qualitative social work*, 1(1), 79-95.
53. Gilbert, R. et al. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The lancet*, 373(9657), 68-81.
54. Gilbert, R. et al (2012). Child maltreatment: variation in trends and policies in six developed countries. *The Lancet*, 379(9817), 758-772.
55. Gromada, A., Rees, G. & Chzhen, Y. (2020). *Worlds of influence: Understanding what shapes child well-being in rich countries*. United Nations Children's Fund.
56. Hague Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption. (1993). Retrieved from <https://www.hcch.net>
57. Hestbæk, A. D., Skivenes, M., Falch-Eriksen, A., Svendsen, I. L. & Backe-Hansen, E. (2023). The Child Protection Systems in Denmark and Norway. *Oxford Handbook of Child Protection Systems*, 112.

58. Hope & Homes for Children. (n.d.). Retrieved from <https://www.hopeandhomes.org>
59. Houston, B. (2010). The future of investigative journalism. *Daedalus*, 139(2), 45-56.
60. Huynh, H. V. et al (2019). Factors affecting the psychosocial well-being of orphan and separated children in five low-and middle-income countries: Which is more important, quality of care or care setting?. 14(6), e0218100.
61. Maxwell, J. A. (2012). *A realist approach for qualitative research*. Sage.
62. Ntshunshu, Z. & Taukeni, S. G. (2020). Psychological and social issues affecting orphans and vulnerable children. In *Addressing Multicultural Needs in School Guidance and Counseling* (pp. 20-31). IGI Global.
63. Opendatabot. (n.d.). Adoption of orphans during the war. Retrieved from <https://opendatabot.ua/analytics/adoption-orphans-in-war>
64. Preibisch, R. (2022). A history of child welfare in the United States. *A History of Child Welfare in the United States–MUsings: The Graduate Journal* (millersville. edu) <https://blogs.millersville.edu/musings/a-history-of-child-welfare-in-the-united-states>.
65. Pooley, S. & Taylor, J. (2021). *Children's Experiences of Welfare in Modern Britain* (p. 302). University of London Press.
66. Sethi, D. et al (2013). *European report on preventing child maltreatment*. World Health Organization. Regional Office for Europe.
67. Smith, C. & Elger, T. (2014). Critical realism and interviewing subjects. *Studying organizations using critical realism: A practical guide*, 109-131.
68. Social Security Act (1935). Retrieved from <https://www.archives.gov/milestone-documents/social-security-act>
69. Stormer, F. & Devine, K. (2008). Acting at work: Facades of conformity in academia. *Journal of Management Inquiry*, 17(2), 112-134.
70. Sutradhar, S. & Roy, S. (2023). Socio-psychological aspects in educational process. *International Research Journal of Education and Technology*, 5(6), 55-67.

71. Villegas, C. G. (2022). *Foster Care in America: A Reference Handbook*. Bloomsbury Publishing USA.
72. World Health Organization. (2003). *Caring for children and adolescents with mental disorders: Setting WHO directions*.
73. Yuldasheva, M. B. & Ergashova, Z. (2021). Socio-psychological support adolescents with accentuations of character and aggressiveness. *International Journal on Integrated Education*, 4(2), 363-366.

ДОДАТОК А

Гайд інтерв'ю на тему «Соціально-психологічна допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, в Україні» з працівниками державних служб України

Вступ (10 хвилин)

Шановний/а [Ім'я та прізвище респондента],

Дякую Вам, що знайшли час для участі у нашому дослідженні!

Метою нашого дослідження є вивчення практики надання соціально-психологічної допомоги, вивчення методів та особливості її надання дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування (далі п/б/п).

Під час нашого інтерв'ю ми б хотіли:

- 1) Дізнатися більше про потреби дітей-сиріт та дітей п/б/п та типи послуг, які їм надаються.
- 2) Почути Ваше розуміння соціально-психологічної допомоги та її методів.
- 3) Обговорити проблематику надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям п/б/п.

Хочемо запевнити Вас, що наша розмова буде цілком конфіденційною:

- ❖ Вся інформація, яку ми отримуємо, буде анонімно використана лише в магістерській роботі.

Чи даєте Ви згоду на аудіозапис нашої розмови?

Аудіозаписи будуть знищені після завершення дослідження.

I. Демографічний блок (5 хвилин):

1. В якій громаді та державній структурі Ви працюєте?
2. Яку посаду Ви займаєте і який загальний досвід роботи в сфері надання соціальних послуг?

II. Професійний досвід роботи з цільовою групою (15 хвилин):

3. Поділіться, будь ласка, Вашим досвідом роботи з дітьми-сиротами та дітьми п/б/п. Чи проходили Ви відповідне навчання?
4. Що допомагає якнайкраще врахувати індивідуальні потреби та інтереси дітей-сиріт при наданні їм допомоги та підтримки?
5. Які методи соціально-психологічної допомоги Ви використовуєте у своїй роботі?
6. Які, на Вашу думку, основні потреби в наданні соціально-психологічної допомоги у дітей-сиріт та дітей, п/б/п?

IV. Визначення терміну «соціально-психологічна допомога» (10 хвилин):

7. Як Ви розумієте суть поняття «соціально-психологічна допомога»?
8. Як Ви розумієте поняття «психосоціальна підтримка»?
9. Як Ви розмежуєте ці два поняття?

10. Які методи соціально-психологічної допомоги Ви використовуєте у своїй роботі?
11. Чи співпрацюєте Ви з недержавними організаціями для розвитку та повноти надання соціально-психологічної допомоги?
12. Хто і в який спосіб може надавати соціально-психологічну допомогу?
13. Що, на Вашу думку, необхідно покращити для надання соціально-психологічної допомоги?

VII. Завершення інтерв'ю (5 хвилин):

Підведення підсумків інтерв'ю

Пропозиція надати додаткову інформацію

Дякую за Ваш час та співпрацю!

ДОДАТОК Б

Гайд інтерв'ю на тему «Соціально-психологічна допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, в Україні» з представниками сімейних форм України

Вступ (10 хвилин)

Шановний/а [Ім'я та прізвище респондента],

Дякую Вам, що знайшли час для участі у нашому дослідженні!

Метою нашого дослідження є вивчення практики надання соціально-психологічної допомоги, вивчення методів та особливості її надання дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування (далі п/б/п).

Під час нашого інтерв'ю ми б хотіли:

- 4) Дізнатися більше про потреби дітей-сиріт та дітей п/б/п в сім'ї та типи послуг, які їм надаються.
- 5) Почути Ваше розуміння соціально-психологічної допомоги та її методів.
- 6) Обговорити проблематику надання соціально-психологічної допомоги дітям-сиротам та дітям п/б/п.

Хочемо запевнити Вас, що наша розмова буде цілком конфіденційною:

- ❖ Вся інформація, яку ми отримуємо, буде анонімно використана лише в моїй магістерській роботі.

Чи даєте Ви згоду на аудіозапис нашої розмови?

Аудіозаписи будуть знищені після завершення дослідження.

II. Демографічний блок (5 хвилин):

1. Яку сімейну форму виховання Ви представляєте?
2. В якій області Ви проживаєте?
3. Скільки дітей у Вашій родині мають статус дитини-сироти, а скільки дітей, позбавлених батьківського піклування?

III. Професійний досвід роботи з цільовою групою (15 хвилин):

4. Поділіться, будь ласка, Вашим досвідом виховання дітей-сиріт та дітей п/б/п.
5. Чи достатньо Вам отриманих знань під час підготовки та підвищення батьківського потенціалу?

IV. Визначення терміну «соціально-психологічна допомога» (10 хвилин):

6. Як Ви розумієте суть поняття «соціально-психологічна допомога»?
7. Чи надається Вам соціально-психологічна допомога?
8. Які методи соціально-психологічної допомоги покращили б життя Ваших дітей?

VII. Завершення інтерв'ю (5 хвилин):

Підведення підсумків інтерв'ю

Пропозиція надати додаткову інформацію

Дякую за Ваш час та співпрацю!

ДОДАТОК В

Остаточні коди

1. *Визначення терміну «соціально-психологічна допомога»*

«Соціально-психологічна допомога – це більш як індивідуальна, особиста допомога. Це, свого роду діагностика, яка спрямовується на відновлення психологічного здоров'я або стану людини, дитини...це допомагає людині подолати та вирішити певні труднощі або збудувати, знаєте, таку стійку психологічну стіну у себе, або якусь таку стресостійкість, яка зможе тримати людину під час того, коли вона потребує цієї допомоги» (респондент 1).

«Тобто «соціально» – це не означає, що це є якась певна група людей. Я би сказала, що соціально-психологічна допомога – це є більш як індивідуальна, особиста якась допомога» (респондент 2).

«Соціально-психологічна допомога – це коли ти вже ведеш по сходинкам, ось тобі вудочка або ось тобі деревце, з нього зріж, коли ти вже покроково, коли ти працюєш не один сеанс як психолог, то це допомога» (респондент 3).

«Соціально-психологічна допомога – це більш таке широке значення. Тут має працювати психолог якраз, не так одноразово, це не просто тренінг провести, це як індивідуальна допомога, налагодження стосунків, контактів із оточеннями, найближчими, з усіма, хто причетний до контакту з тією дитиною... надаємо насамперед, це сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах. Це сім'ї і опікунські, і прийомні сім'ї, в яких виховуються дітки-сироти і діти позбавлені батьківського піклування. Це сім'ї, які постраждали від насильства, від торгівлі людьми. Це сім'ї, які постраждали внаслідок воєнних дій, тобто і сім'ї військовослужбовців, і сім'ї внутрішньо переміщених осіб. Це сім'ї, де є ризик вилучення дітей» (респондент 4).

«Бо це як соціальна, це оце, щоб дітки були забезпечені першими потребами – це їжа, одяг, ну, навіть умови проживання, а психологічно це для

того, щоб вони були такі стійкі особистісно і мали високий такий батьківський потенціал, щоб могли виховувати діточок» (респондент 5).

«Соціально-психологічна допомога – це значить посприяти тій дитині, допомогти їм соціалізуватися, в школі, в сім'ї, щоб зв'язок був, на свято кудись запросити, щоб ми були впевнені, що дитинка щаслива зростає. Відправити в дитячий табір, поки з батьками працюємо» (респондент 6)

«Соціально-психологічна допомога – це допомога у розумінні та прийнятті тих ситуацій, з якими дитинка зіткнулася, в школі, вдома. Батьки коли говорять, що руки опускаються, і їм треба теж якось допомогти, підтримати» (респондент 7).

«Це свого роду значить продіагностувати, що у неї (дитини) болить, чого їй не вистачає і спробувати їй в цьому допомогти» (респондент 8).

«Це те на що можна опертися в плані того, яким чином можна підтримувати дітей, взагалі-то і батьків, людину, для того, щоб вона взагалі могла мати достойний результат по життю. І так, щоб можна було ефективно або виховувати дітей, або навчатися, або переживати травму» (респондент 9).

«Я думаю, що це допомога дитині у подоланні її стресу, травми» (респондент 10).

«Я не знаю, що Вам відповісти» (респондент 11).

«Щоб у сім'ях в яких проживали такі діточки, був якийсь психологічний комфорт» (респондент 12).

«Я би розділила ці види для себе. Соціальна допомога – це допомога в комунікації з суспільством. По-перше, припустимо, я мама, в мене багато-багато ресурсів вимагає саме мій будинок, мої діти, кожна має якісь там особливості, і їх багато. І комунікувати ще зі школою, з лікарнями, якимись там гуртками, це дуже важко. У нас соціальний працівник, він брав частку на себе у цій комунікації. Тобто, якісь проблеми у школі, ми обговорюємо це з соціальним працівником, і вона там може подзвонити, спитати у директора. Це більш вільна розмова... Це класно, коли є сімейний психолог, який веде всю родину, який знає, що там у когось болить, що там заболить. До цього психолога, якого може

звернутися і дитина самотійно, без батьків і батьки. Розумієте? І я би розділила ці підтримки, бо вони повинні бути різними» (респондент 13).

«Психологічне навчання, сто процентів. Це обов'язково треба. І треба двічі на рік, як надавати соціально-психологічна допомогу, як дітям, так і батькам. Батьки вигорають. Дуже часто батьки вигорають тому, що їм нікому допомогти» (респондент 14).

«Для мене це значить, що дітям надається соціальна, тобто фінансова допомога і психологічна, яка в принципі дуже треба» (респондент 15).

«Допомога – це безпосередня участь у житті дитини» (респондент 16).

«...я можу сказати тільки одне вже з досвіду, що самим батькам треба знати ту психологію, щоб і дітям могли допомогти, себе якимось теж контролювати і підтримувати і ще й з людьми навколо комунікувати» (респондент 17).

«Я не знаю, що це» (респондент 18).

«...це, мабуть, стосунки з дітьми, я так думаю, психологічна допомога з дітьми з моїми, розмови з ними, про щось, і якщо є в дитини якісь проблеми, наприклад, їхні емоціональні, мабуть, ставлення до життя, я не знаю, але я так думаю, щоб діти були впевнені в собі, щоб діти були, ну як вам сказати, щоб в соціумі ці діти були непригнчені, щоб вони були дійсно просто на рівні» (респондент 19).

«Мені складно відповісти на це питання» (респондент 20).

2. *Визначення терміну «соціально-психологічна підтримка»*

«Підтримка – це щось, що ми от постійно надаємо по телефону клієнтам, дітям, які з нами ростуть» (респондент 1).

«Є, наприклад, різні програми соціальної підтримки, так я думаю, що підтримка – це підтримати людину на плаву» (респондент 2).

«Що таке підтримка? Це підтримка: бачиш озеро? Пішов і виловив рибку, бо він знає де взяти там вудочку, наприклад, або де її вирізати, ти тільки показав орієнтир. Це підтримка» (респондент 3).

«Соціально-психологічна підтримка, як на мене, це надання більш не глибокої такої допомоги, а одноразова допомога» (респондент 4).

«По суті це вся наша довготривала допомога» (респондент 5).

«Соціально-психологічна підтримка – це дати тій дитині любов та соціальну підтримку. Підтримати її у важкій ситуації, поговорити, розставити все на свої місця, допомогти зрозуміти, що з нею все гаразд, зі світом все гаразд» (респондент 6).

«Підтримка – це коли ти завжди можеш на щось спертися. Психолог в школі надає підтримку, вчителі, ми підтримуємо наших дітей, сім'ї на регулярній основі» (респондент 7).

«Підтримка, це більше так поверхнєве щось: послухати, надати зворотній зв'язок, проявити емпатію та і все» (респондент 8).

«Для мене підтримка це безпосередньо, коли вже на постійній основі, коли вже йдеш і ти людина розуміюча, що є якась проблема, питання, якому необхідно системне вирішування. І це розробляється план, і воно в системі діється» (респондент 9).

3. *Розмежування термінів*

«Як на мене, це схожі, але все ж таки різні поняття» (респондент 1).

«На мою думку так, це одне і те ж, просто ці форми постійно переходять одна в одну. Спочатку ти надаєш допомогу, десь ти вже тільки підтримуєш, а потім і зовсім пробуєш відпустити» (респондент 2).

«Різні» (респондент 3).

«Як на мене, це вони дуже споріднені, але це не є тотожні значення» (респондент 4).

«Моя допомога та підтримка спільні» (респондент 5).

«Можна дати яблуко і допомогти людині подолати голод, а підтримка – це коли давай помиєм, поріжемо, почистим» (респондент 6).

«Це спільні поняття» (респондент 7).

«По суті, це про одне й те саме» (респондент 8).

«Так, різниця є, але це дуже пов'язані між собою речі» (респондент 9).

4. *Практика надання соціально-психологічної допомоги*

«У нас є фахівець, який старається допомогти тій сім'ї подолати якісь труднощі, а якщо не на 100% подолати, то хоча б мінімізувати їх, щоб хоча б це лишилося на тому рівні і не йшло в гіршу сторону» (респондент 1).

«У своїй роботі ми намагаємося вияснити, які є потреби у дітей, або батьків і допомагаємо знайти рішення, ресурс, підтримку...Як соціально-психологічну допомогу, то ми відправляємо дітей до реабілітаційного центру. Вони там від 4 до 9 місяців. Їх там і перукарі, і стоматологи, і стан здоров'я, і школа, і розвиваючі ігри, і басейни, і дельфінарій» (респондент 2).

«Здебільшого це соціальний супровід, вирішуєм все, що треба. Наприклад, сьогодні я займалася, дитячий будинок сімейного типу виїхав в евакуацію в Дніпропетровську область, семеро вихованців, троє усиновлених. І зараз для ВПО чомусь у нас вирізають справи на виплати у судзахисті тієї громади, де сім'я жила в Донецькій області, передають ці документи в судзахист там, де вони живуть як ВПО. І от проблема, це вже неодноразова проблема... Ну і навчання кандидатів, є такий Закон, раз на два роки ми проводимо підвищення виховного потенціалу. За потреби частіше, звісно» (респондент 3).

«Ми допомагаємо всім, чим можемо. Була дитинка, яка просто боїться спілкування. І хоч вона проживає там біля самої школи, вона каже я не можу піти навчатися в школу, тому що там багато людей. І вона боїться того спілкування...Залучаємо дітей до життя. І до літнього табору, який ми організовували. І свята, наприклад до свята святого Миколая» (респондент 4).

«Ми стараємося відповісти на всі потреби дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. От у нас є Державні стандарти і ми намагаємось по ним іти і допомагати» (респондент 5).

«...практично все, що запитують батьки, діти, тим я і намагаюся допомогти. Приходиться включатися і як спеціаліст, і як психолог...Тобто це мені дуже добре допомагає, що цей досвід у мене є. І молодим працівникам я завжди кажу, психологія дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського опікування і психологія домашньої дитини це як у нашої земної кульки Схід і Захід або Північ і Південь» (респондент 6).

«Якщо це діти сироти, діти позбавлені батьківського опікування, то здійснюється соціальний супровід дітей-сиріт у перший рік, коли дитина потрапила в опікунську сім'ю, і останній рік обов'язково. Якщо є потреби, звичайно, частіше» (респондент 7).

«...більшість це соціально-психологічні проблеми, це поведінка дітей, це непорозуміння або батьків, або дітей, тобто більшість питань з досвіду супроводу сімей, більшість питань стосується соціально-психологічної підтримки, допомоги. Але і дуже багато таких проблем, які не вирішуються, наприклад, на рівні громади або ще десь там. Це зараз посилюється якраз воєнними діями, евакуацією» (респондент 8).

«Служби по справах дітей – це контролюючі органи. І будемо чесними, наша функція – контролювати процеси. Тому якраз підтримка соціально-психологічна, соціальне управління – це соціальна служба. Ми контролюємо, щоб вони здійснювали цю роботу, ми контролюємо, щоб діти навчалися і нам звіти подавали вчасно. Якщо до поліції були якісь порушення кримінальні чи адміністративні – це наші функції. Якщо брати по законодавству, то достатньо один раз прийти в службі справи дітей, працівнику, як мінімум один раз» (респондент 9).

4.1 Наставництво

«Ні. У нас такого нема» (респондент 1).

«На жаль у нас це не дуже розвинуто» (респондент 2).

«Зараз у нас наставництво не розвивається у зв'язку з воєнними діями. До повномасштабного вторгнення у нас таких було 10 чоловік» (респондент 3).

«Ні, в нас немає» (респондент 4).

«Може у нас двоє чоловік і знайдеться таких, але я точно не знаю» (респондент 5).

«Ну, в нас нема так, щоб багато, можливо 3-4 всього, а деякі мають підопічних яким вже по 25 років» (респондент 6).

«На сьогоднішній день у нас немає наставництва і воно не розвивається» (респондент 7).

«Ні, такої послуги в нас немає.» (респондент 8)

4.2 *Хто може надавати соціально-психологічну допомогу?*

«...дівчата у нас проходять навчання по якихось практиках психологічних, які, наприклад, дають їм змогу надавати соціально-психологічну допомогу не тільки діткам з особливостями, вони можуть надавати і дорослим, і діткам громади» (респондент 1).

«Ми, як соціальні працівники, психологи, вчителі в школі» (респондент 2).

«Психолог, соціальний працівник, соціальний педагог, медик» (респондент 3).

«Соціальні працівники, психологи» (респондент 4).

«Соціально-психологічну допомогу, надаємо ми, як працівники Служби у справах дітей, оскільки в мене на штаті є юрист, навіть і бухгалтер так само, бо десь так прораховуємо, що цій сім'ї треба і комплексно допомагаємо... Це служба справа дітей, це фахівці соціальної роботи центру соціальних служб, це інструктори поліції. І соціальні педагоги, практичні психологи в школі. Центр соціально-психологічної допомоги» (респондент 5).

«І ми, і психологи, і вчителі» (респондент 6).

«Хто розуміється на цьому, той, відповідно і може» (респондент 7).

«Соціальні працівники та психологи» (респондент 8).

«Соціальні працівники, психологи, вихователі, соціальні педагоги, вчителі» (респондент 9).

5 *Форми та методи надання соціально-психологічної допомоги*

«Соціально-психологічну допомогу, надаємо ми, як працівники Служби у справах дітей, оскільки в мене на штаті є юрист, навіть і бухгалтер так само, бо десь так прораховуємо, що цій сім'ї треба і комплексно допомагаємо... В нашій громаді достатньо патронатних сімей, прийомних, ДБСТ, щоб влаштувати всіх дітей, а якщо дитина перебуває в складних життєвих обставинах, то у нас є тут центр соціально-психологічної реабілітації, куди ми також направляємо дітей» (респондент 5).

«Ми організуємо різні заходи для дітей та молоді» (респондент 1).

«Приходиться включатися і як спеціаліст, і як психолог...Тобто це мені дуже добре допомагає, що цей досвід у мене є. І молодим працівникам я завжди кажу, психологія дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського опікування і психологія домашньої дитини це як у нашої земної кульки Схід і Захід або Північ і Південь» (респондент 6).

«І я б сказала, що влаштування дитини в патронатну сім'ю на деякий час – це теж є певний вид соціально-психологічної допомоги, тому що, ну, все ж таки змінюються повністю обставини, підхід» (респондент 4).

«...ми раніше влаштовували в центр соціально-психологічної реабілітації, тепер вже влаштовуємо цих діточок в патронатну сім'ю» (респондент 8).

«Якщо ми говоримо про дітей-сиріт, то ми маємо розуміти, що, як, куди, навіщо. Якщо ми говоримо про прийомних батьків, то має бути 100% якісна підтримка, підготовка. Про підтримку це я вже в майбутні мрію» (респондент 2).

«...у мене є навіть модулі, на які я запрошуюю спільно і підлітків, і батьків в одну групу, щоб ту чи іншу ситуацію вирішити і з боку, як на це дивляться діти, як на це дивляться прийомні батьки, батьки-вихователі» (респондент 16).

«Вона (соціальний працівник) кожен місяць збирала прийомних батьків і проводила чисто з батьками групову роботу, зрозуміли? Це було дуже круто» (респондент 15).

«Бо я закрилась зовсім, мене не підтримувала моя сім'я, мої подружки. Вони казали, ну це тобі не треба, на що воно тобі треба. І ми з чоловіком сам на сам залишилися. Мені здається, треба на законодавчому рівні, щоб батьки мали якісь курси психологічні, якісь курси навчання проходили по психології. Оце дуже важливо. І для самих батьків» (респондент 12).

«... коли розмовляє з ними (дітьми) соціальний працівник, вона має досвід психолога, і, ви знаєте, вони відкриваються, вони більш відкриті» (респондент 10)

«Ви знаєте, мені вистачає досвіду допомогти дитині, мені не вистачає досвіду допомогти собі. Коли я не розумію, що зі мною відбувається, бо в мене там проблема, там проблема, там проблема. Я знаю, що мені треба їх гуртом

зібрати і якось це вирішити. А в мене не вистачає ресурсу. І я рахую, що треба і дуже-дуже треба щоб соціальний працівник був ще і соціально-психологічний» (респондент 20).

«... я можу в будь-який момент подзвонити, порадитися і так далі. Звісно, є об'єктивні причини, за якими мені не можуть допомогти. Тобто в тих межах, в яких це можливо, мені допомагають» (респондент 18).

5.1 Співпраця з недержавними організаціями.

«...завдяки проєкту в цій організації, з минулого травня по лютий цього року у нас працював психолог, який надавав відповідну соціально-психологічну послугу. Там було передбачено фінансування зарплати психолога і фахівця із соціальної роботи» (респондент 4).

«...була така пропозиція від організації благодійного фонду, де якраз психологи працюють із цією категорією дітей» (респондент 7).

«Зараз, дякувати Богу, є у мене в скарбниці декілька громадських об'єднань, до яких я теж можу звернутися, коли у моїх клієнтів є проблема» (респондент 3).

«Це служба справа дітей, це фахівці соціальної роботи центру соціальних служб, це інструктори поліції. І соціальні педагоги, практичні психологи в школі. Центр соціально-психологічної допомоги. Центр соціально-психологічної допомоги, дуже мені в пригоді стає, оскільки мама там трошечки відходить від тих компаній, від того всього, і проживає з дітьми, і тут влаштовується. Діти переважно вчать у ліцеї №1, раніше це школа-інтернат з цілодобовим перебуванням. І мама там перестає пити, там є в цьому центрі і психолог, і соціальний педагог. Дуже багато громадських організацій приїжджає з різними тренінгами, з різними видами допомог. Тобто, гуманітарна допомога і харчування» (респондент 5).

«Тільки за рахунок додаткових фінансувань ми і надаємо ці послуги» (респондент 6).

У нас в громаді досить гарно налагоджена система надання соціальних послуг. Тобто, усі структури, які задійні для того, щоб покращити, наприклад,

статус сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, у нас всі працюють досить злагоджено. Тобто, якщо нам треба якусь мобільну команду, так, ми всі зберемося, і в нас буде мобільна команда, і там буде спеціаліст з соціальної роботи, буде психолог, буде представник зі служби, буде представник зі школи, чи представник садочка, де дитина відвідує той чи інший заклад.» (респондент 1).

б Професійна підготовка та перепідготовка спеціалістів:

з соціальної роботи:

«Так, ті дівчата, які проходили, мають право працювати з сім'ями» (респондент 1).

«Так, і підвищення також проходять» (респондент 3).

«В обов'язковому порядку кожен фахівець соціальної роботи центрів соціальних служб, або центрів надання соціальних послуг, в обов'язковому порядку, якщо прийшов новенький, на нього хочуть покласти обов'язки супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, він не має права цього робити, поки в обласному центрі соціальних служб не пройде п'ятиденну програму навчання роботи» (респондент 5).

«...навчання обов'язкове, його проходять. Ми також проходимо інші, як то кажуть, курси безпосередньої кваліфікації, а вже курси психологічні – це за необхідністю» (респондент 9).

Прийомних батьків і батьків-вихователів:

«Це обов'язково, але там зараз часті такі історії, коли приходять чоловік з дружиною і хочуть взяти одразу трьох дітей, от який мотив у них може бути?» (Респондент 1).

«Так, вони проходять» (респондент 4).

«Ось іде, наприклад, зараз у мене підвищення виховного потенціалу, ми запускаємо їм анкету, в якій вони якраз пишуть ті теми, які найбільше їх цікавлять або вони їм потрібні і збираємо середньостатистичне, які теми ми будемо розписувати в програму на наступні, наприклад, два роки. Або щось таке відбувається, ну, наприклад, збільшення кількості дитячих суїцидів, ми

закидаємо одразу в наступне ж навчання ці модулі для того, щоб профілактику, попередження, наприклад, цієї ситуації вже вона у нас закладена для того, щоб ми її відпрацьовували. Або якщо треба раніше влаштувати – робимо семінари, виїзди» (респондент 3).

«Це такі розмови, але, знаєте, коли ти мама-вихователь ДБСТ, то ти і сантехнік, то ти і медикія, то ти і адвокатія, і все-все-все. І не вистачає часу, щоб поглибити ці знання. А на курси йдеш, там вже підбирають якісь екранодавчі норми...Ми хотіли дівчинку позитивно брати. Там трошки відрізнялися курси від тих, які ми завжди походили»(респондент 12).

«Нам цих курсів вистачає, але ось саме психологічної підготовки її не вистачає» (респондент 18).

«Мені достатньо тих знань» (респондент 19).

7 *Труднощі дітей і батьків*

«Окрім того, що зараз війна і багато дітей травмовані, якщо взяти дітей-сиріт і дітей-позбавлених батьківського опікування, вони вже були травмовані, бо в них залишилися такий біль, страх, самотність, втрата. В залежності від чого і як, за яких обставин стався такий їхній статус...Це велика проблема. Тому що люди повинні до цього бути готові. Це треба мати, вибачте, якусь психіку» (респондент 1).

«Це різні речі, бо домашні діти не мали таких розривів з біологічною родиною, не мали досвіду перебування в інтернатному закладі, тому і психотип кожної дитини домашньої або це сиротинця вони зовсім інші.» (респондент 2)

«...зазвичай, з притулків які дітки влаштовуються? З нашого досвіду – це діти з таких сімей, які не бачили ніякого добра, ні нормальних сімейних стосунків, ні нормального поводження в сім'ї» (респондент 4).

«...ті діти, які довший час проживають у цих(неблагополучних) сім'ях, вони поки маленькі, вони мені так гарантують, запевняють, ми такими не будемо, як мама. Але потім, коли настає навіть 12-й вік, від 15-ти, 16-ти, вони такі самі стають, проектують, якось, ту поведінку батьків, і вже потім компанії, якось свої

середовища знаходять і, відповідно, такі самі майже стають. Потім ми боремося вже з ними, щоб вони не зловживали, бо пропускають уроки» (респондент 5).

«Коли нам важко, боляче, коли психіка не витримує, ми це скидаємо на оточуючих. І діти так само, вони якісь свої травматичні досвіди, якийсь свій негатив, якийсь несприйняття оточуючих, вони це скидають на оточуючих, а це батьки-вихователі зазвичай. Їх до цього готують на навчальних курсах, але ти все одно не можеш підготувати їх до того, що їх чекає» (респондент 7).

«...у дітей-сиріт, безумовно, є важка психологічна травма, але вона відрізняється від травм дітей, які позбавлені батьківського опікування. Це різні травми, різні види травмування» (респондент 8).

«Коли чужа тобі дитина, якій ти взявся допомагати, яку ти там, вибачте, лікуєш, годуєш, так, задовольняєш її потреби, а вона тебе може зневажати, робити речі на зло. А ми ж не забуваємо, що дуже часто це діти, які в складних життєвих обставинах, де батьки там обзивали, де діти стикнулися з життям на вулиці, в них трішки інші моральні оцінки. Вони можуть зробити таку підлість, до яких батьки ще і психологічно не готові. А це треба переварити, переробити і все одно приймати цю дитину. Тут дуже велика робота самих людей» (респондент 9).

«Коли ми з чоловіком вирішували взяти дітей, обрати для себе цю професію, ми посиділи і вирішили, що ми беремо тих дітей, яких ніхто більше не візьме. Тобто дітей, які мають певні проблеми. Ми це дуже сильно зважували. Ми розуміли, що це пожиттєве таке... з патронатної родини прийшла дитина, вона була як звичайна дитина, хоча цей хлопчик з синдромом Дауна, в нього є певна затримка розвитку, але це була дитина, як звичайна дитина, вона мала всі навички, вона була доглянута, вона була обстежена медично. Був нормальний процес переходу дитини з патронатної родини до моєї родини. Тобто ми зустрічалися, гралися, і мама вихователь з патронатної родини приходила до нас. То це був такий поступовий дуже-дуже лагідний процес для дитини. І коли я дитину забрала з лікарні, щоб ви зрозуміли різницю, ми принесли по всім відомостям, по всім документам, дитина, хлопчик був здоровий, але коли

принесли ми додому, він кричав цілу ніч, і ми пішли вранці до лікаря, звичайного лікаря, падіатра, і у дитині знайшли набряк стволу головного мозку, щоб ви зрозуміли, яка це патологія. Набряк стволу головного мозку. Якщо діти з інтернату, вони більш... Якщо більш старші діти, вони більш до психопатичного розладу схожі. Це діти, які знають, що казати, як себе поводити, як себе презентувати. І це разом з великою базовою недовірою до дорослих. Вони сприймають дорослого як засіб існування, не як особистість» (респондент 10).

«...вона прийшла до мене дуже-дуже важкою дитиною. Їй було дев'ять років, це таке було дівчисько, знаєте, і ці дворічний хлопчик і чотирирічна дівчинка, це її брат і сестричка, вона їх у мене отбирала, забирала, кричала на мене, що ти їм ніхто. Так, мені дуже-дуже було важко, вона таке витворяла, що не одну годину порозказувати...Є у мене дитина одна, яка до мене прийшла в 7 років, хлопчик, але поведився як дівчинка. Повністю як дівчинка, йому треба сукні носити, все таке. Потім, коли він почав заявляти, що він гей, ну це модно, це класно, я розумію все. Я йому, знаєте, я йому прийшла отак от один на один і сказала, от давай домовимося, що ти до 18 років – хлопчик. А далі ти будеш робити те, що тобі треба...Я не можу, в сім'ї у мене багато дітей, це ще ж модно, розумієте? Зараз ти будеш геєм, у мене ще пів хати буде геєм. Їм же класно, а чого ні, якщо можна. Ми з ним домовилися і він виконав свою обіцянку... Я вам скажу так, допомоги від держави, її плюс-мінус вистачає, так скажемо. Тобто там не дуже-то великі гроші, але це гроші, на які вистачає. Я скажу так, вистачає...А якщо брати допомоги фахівців, іноді навіть приходиться мені пояснювати можновладцям, як з цією дитиною треба поводитися, як треба себе вести, і вже з досвідом своїм я вже знаю, де що куди піти, і де чого можна навчити тих, котрі ведуть ці довідки. Бо вони там міняються, вони приходять, потім хлопають повіками, вони не знають, що навіть робити. По-перше, як я стикнулася з такими дітьми, мені дуже було важко. Я не знала, куди піти, куди що зробити, де що дістати. Це дуже-дуже важко. Бо вони самі, я скажу чесно, не всі знають. Це було по одній крихті від кожної людини... дитина, знаєте, вона ж, які зараз діти приходять, телефон, інтернет і більше нічого, більше нічого не треба. Вони не

вміють ні ліжку заправляти, нічого не вміють... у нас 7 козерогів. 7 у січні тільки. Не було жодної дитини, яка прийшла на «лігке» там, все класно, все круто. Кожна дитина приходила поломана, поламана повністю» (респондент 11).

«... прийшла якась тітка, взяла за руку і каже – ходи зі мною. Я ж розумію, що зараз як тітка не прийшла і за ручку мене не повела, мені було б там погано. День-два-три, а тоді вона знов повертається до того життя, як я жила раніше... Дивіться, у мене є такі діти, які не йдуть на контакт з людьми. Вони коли до нас потрапили, то є така дівчинка одна, яка зовсім замикається, коли бачить незнайомих людей» (респондент 12).

«Так, діти дуже різні, діти, які змалечку зі мною ростуть, розвиваються – добрі, чесні, лагідні а дитина, яка прийшла до мене в 13 років з інтернату, всього ще дуже боїться, але водночас дуже агресивний... Я регулярно зтикаюся з дитячою адаптацією.. Не знаю, як на це відповісти. Коли я прошу дітей піти до психолога, вони починають злитися, говорити, що нам не потрібно» (респондент 13).

«Що у старшої, яка до мене в сім років прийшла, що у молодшої, у них було сексуальне насилля, і вони про це мовчать. Це коли психологи в Італії з ними почали працювати, вони це щось побачили. Якщо, розумієте, дитина, у мене 11 років дитині, старшій, вона без емоцій, дитина без емоцій... Дійсно, в залежності від того, де перебувала дитина до того, як потрапила в нашу сім'ю – є дуже-дуже велика різниця у тому як вона буде себе поводити в сім'ї. З дитячого будинку у нас дитинка є зараз, дуже дуже агресивна. Ми поки що приділяємо їй найбільше уваги, бо вона нещодавно до нас прийшла» (респондент 14).

«...коли в 15 років він дивиться порно, а з ним дивиться 13-річний, бачить 7-річний, і я про це дізналася у неділю, а він мені каже, що тут такого... У нинішніх умовах мене дуже злить, вбиває, що в нас мало місця, де ми живемо. Нам дали блок в закинутому садочку. А потім в гуртожитку блок виділили. Через це у нас відбувалися скандали. Дітей між собою, у мене з дітьми. А я це все важко переживаю. Тому що я звинувачую себе, що щось не так роблю... двоє дітей на терапії, мають особливі потреби. В Черкасах ми в захваті. Приїхали, я відразу їх

з онлайн школи забрала, тому що в Донецькій області більше двох років були онлайн. Спочатку через ковід. І вони взагалі нічого не хочуть робити. Я їх усіх перевела, в одну школу вони ходять. Маленькі дітки в садочок пішли теж, у дворі. Останні, кому на визначення, одразу в лікарню на визначення. Отримуємо терапію. Насправді, я в захваті з цього міста. Дітей підхоплювали і лікарні, і школи, і садочки. Все чудово... Ой, ви знаєте, я два роки в депресії... Коли я поспілкуюся з психологом, вона мені по-своєму розповідає. Можливо, не так, як я це бачу. Звичайно, вона мене заспокоює, розповідає, як діти це можуть бачити. Це покращує наші стосунки, відносини, образи» (респондент 15).

«До нас з інтернатів всі діти прийшли з поламаними долями» (респондент 17).

«Тобто, є ще такі справи, які треба купірувати – відношення до шкідливих звичок, наприклад» (респондент 19).

8 *Батьківський потенціал*

«Страшні діти були, звісно. Зараз це я вам не передам, це мої такі класні» (респондент 12).

«Я люблю свою роботу, я розумію для чого я працюю» (респондент 14).

«Я просто мовчала про її діагнози. І коли ми мали більш задовільні результати наприкінці третього класу, тобто коли вчителька побачила витяг з журналу трійки, четвірки, п'ятірки по 12-бальній системі, вона так декілька хвилин на мене, на цей витяг, а що ми з цим будемо робити в третьому класі? Нічого, потихеньку наганяти. Третій клас ми закінчили всього з двома шестірочками» (респондент 18).

«Давайте будемо казати так. Хтось хоче просити, хай просить. А я такий людина, що я все сама. Звикла все сама. Можливо, в цьому моя проблема» (респондент 19).

«Я взяла дівчинку, 13 років... така дівчинка, ну дуже любила хлопчиків. Один за іншим, один за іншим, один за іншим. І коли ми поїхали, як раз на підвищення, ми поїхали на три доби, а вона пішла. Пішла в притулок і забрала ще хлопця... у мене брат її досі, цієї дівчинки, яка, ну, хорошого нічого не мала в

житті. Мені жаль її. Як би там не було. Ось зараз вже буде весною, в травні, мабуть, буде народжувати... Їй хотілося свободи. Одним свобода йде на користь, одним не йде» (респондент 20).

«А оці замкнуті діти, вони однакові, що радуються тихенько, що плачуть вони тихенько. І ти протягуєш руку і кажеш, ну давай, ну давай, а давай так подивимося. Дитина замикається і не хоче з тобою йти на контакт. Тоді проходить якийсь час і я все одно розумію, що якщо я зараз буду нав'язуватися, то ще хуже не роблю. А тоді, коли вже пройшов якийсь час, я кажу, ну дивись, можна було б отак би зробити, отак би. І тоді діти потроху-потроху вони, звісно, відтаюють» (респондент 10).

«...з досвіду свого життя, поки ти не зазирнеш в очі, не відчуєш, чим дишить ця людина або дитина, як їй допомогти, коли ти навіть не усвідомлюєш, ти не можеш навіть побачити, що в неї на обличчі написано... Бо коли мені молодий психолог каже, ви знаєте, я працювала з хлопчиком, він у бабці під опікою, я з ним провела вправу «Пиріжок». Така на мене дивиться, думає, я не знаю, що це за вправа, про обіймашки і так далі, і тому подібне. А цій дитині того пиріжка треба 25 разів на день. В нормі сім» (респондент 17).

9 *Виклики перед сферою соціального захисту дітей-сиріт*

«...на жаль, особливо зараз в цей час, коли не можуть ні розширити штат, ні нічого, то, на жаль, ми мусимо справлятися своїми силами» (респондент 8).

«..все рівно хотілося б, щоб були спеціалісти відповідальні, як в усіх сферах. Якщо ти берешся допомагати – ти повинен чітко розуміти кінцевий результат... Я б сказала, що у нас недостатньо таких бажаючих. У нас всього 4 сім'ї ДБСТ» (респондент 7).

«...у нас раніше була дуже класна система підтримки батьків. Дуже класна система, її зараз не вистачає. Зараз немає ніякого соціального супроводу, що казати, коли нам зі Служби тільки через рік подзвонили, спитали де ми, а тут на місцевості, ми єдині з такими дітками, ніхто нічого не знає і допомогу ми не отримуємо» (респондент 18).

«...родина створилась в минулому році, у листопаді, і досі ще на трьох дітей, які вони влаштували в прийомну сім'ю, досі ще жодної виплати від держави не отримали, бо ніяк не розберуться з державною виконавчою службою в юстиції, вони ніяк не хочуть давати довідку про те, що вони не отримують аліменти на цих дітей. Бо виконавчий лист йде на орган опіки піклування, а не на прийомну. А тепер це пов'язано з ще однією проблемою, бо вчора вона мені зателефонувала, прийомна родина, в приміщення, де була юстиція і державна виконавча служба цієї громади, влучив снаряд і де вони тепер знаходяться, знову треба вирішувати, хто ж дасть цю довідку» (респондент 4).

«Як родина, в якій є діти з інвалідністю, ми потребуємо адаптованого житла. Це дуже-дуже важливо. Друге, як же казала спеціальний послуг для дітей з інвалідністю. Бо, дивіться, ми налаштовані на реабілітацію дітей, на повноцінне включення в суспільство. Тобто, щоб дитина могла, щоб людина доросла потім могла в силу своїх розумових здібностей фізичних працювати, приносити якихось корист, тобто, жити самостійно і наскільки це можливо. Тобто, ми потребуємо реабілітації. І можливості це робити» (респондент 13).

«...в нашій громаді у нас немає якогось реабілітаційного центру, який би міг надавати допомогу, наприклад, соціально-психологічну. Але у нас є фахівці, психологи, у нас є інклюзивно-ресурсний центр» (респондент 1).

«Дивіться, от зараз, що там відбувається: ми взяли дитинку, забрали з дитбудинку і ми їй як батьки-вихователі. До нас зараз направляють усиновлювача, якому 53 роки. Цей чоловік, хоче усиновити мою дівчинку, якій 5 років. Вона себе не обслуговує. І пріоритет у нас у державі усиновлення. Я розумію державу, але я не розумію, чому одинока людина, яка втратила жінку, втратила сина, він точно травмований і зараз він візьме оцю мою донечку, яка 5 років лежала, відказниця, мати відмовилася ще в пологовому» (респондент 12).

«...на даний момент дуже активізувалося (усиновлення, опіка) у зв'язку з цими подіями воєнними. Там де дружина мала одну дитину і чоловіка, і тут, маючи ще двох дітей – вони стануть багатодітною родиною, то чоловік

зацікавлений в тому, щоб стати багатодітним батьком. Такі нюанси цієї роботи насправді теперішні, пов'язані із військовим станом» (респондент 15).

«Ну, якщо людина каже, в мене три гектари будяків, і я буду брати у родину дітей тільки підлітків. Розумієте про що це?» (Респондент 2).

«Перший рік війни, по-моєму, був випадок і у мене в одній прийомній сім'ї, яка з двох років виховувала майже 10 років хлопчика, виїхали за кордон в евакуацію в Польщу, які в них там проблеми почалися. Але, як завжди, в таких випадках дорослі кажуть, що це дитина погана, а вони гарні. Тому в цій ситуації, ну, наприклад, мені це боляче чути, бо це мої учні, і дитина так тривалий час була в родині, і вони від неї відмовились» (респондент 3).

«Коли в нас є діти, яких немає куди влаштувати в плані інвалідності, вони реально потребують медичного догляду, а закриваються заклади соціального догляду, навіщо? А якщо в нас є дитина, яка абсолютно потребує медичного догляду, вона не ходить, вона харчується зондом, вона потребує цілодобового медичного підтримки, так? Ви закриваєте заклад, де ця дитина може перебувати, кажучи, що ця дитина повинна бути в сім'ї. А ми розуміємо, що діти із меншими діагнозами інвалідності не беруться всі. Діти вже після років 9, їх реально не усиновлюють. Або діти, яких більше трьох. З цим є проблема. Єдиний варіант – це прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Але і вони, маючи на руках до чотирьох дітей, або якщо дитячий будинок від 5 до 10, вони собі не можуть дозволити чисто фізично потягнути дитину з інвалідністю, коли це лежачий, зондом і все інше. А що ця дитина? Вона живе, вона функціонує. Куди її дівати? Держава чомусь позакривала такі заклади, вважаючи, що таких дітей повинні розбирати сім'ї. Хотілося б розуміння таких практичних речей» (респондент 9).